

A Zrínyiek a magyar és a horvát históriában

Szerkesztette

Bene Sándor
Hausner Gábor

Zrínyi Kiadó
Budapest

A kötet megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap támogatta

Írta

Bene Sándor, Bessenyei József, Bitskey István
Zrinka Blažević, Suzana Coha, Hausner Gábor
Damir Karbić, Pálffy Géza, Natasa Štefanec, Tüskés Gábor
Varga J. János, R. Várkonyi Ágnes

A Stemmatographia szövegét latinból fordította és a jegyzeteket írta
Bene Sándor

A Zrínyi grófok genealógiáját latinból fordította
Kiss Béla Károly

A horvát szövegeket fordította
Ábrahám Barna, Bene Sándor, Mann Jolán

A térképvázlatokat rajzolta
Csicsely János, Nagy Béla

A forókat készítette
Németh Ferenc,
Szikits Péter, Tüskés Anna

© Bene Sándor, Hausner Gábor, 2007

© A szerzők, 2007

© HM Zrínyi Kommunikációs Szolgáltató Kht. – Zrínyi Kiadó, 2007

ISBN 978-963-327-435-4

TARTALOM

<i>Bene Sándor – Hausner Gábor: Előszó</i>	7
<i>Damir Karbić: A brebiri Subicsok az örökös báni cím elvesztéséig (1322)</i> (Fordította <i>Mann Jolán</i>)	15
<i>Pálffy Géza: Egy horvát–magyar főúri család a Habsburg Monarchia</i> <i>nemzetek feletti arisztokráciájában. A Zrínyiek határokon átívelő kapcsolatai</i>	39
<i>Bessenyei József: Szigetvári Zrínyi Miklós</i>	67
<i>Natasa Štefanec: IV. és V. Zrínyi György (Fordította <i>Ábrahám Barna</i>)</i>	87
<i>Bitskey István: Virtus és poézis.</i> Önszemlélet és nemzettudat Zrínyi Miklós műveiben	113
<i>Zrinka Blažević – Suzana Coha: Zrínyi Péter – a hősteremtés irodalmi modelljei</i> <i>és stratégiái (Fordította <i>Bene Sándor</i>)</i>	137
<i>Hausner Gábor: Zrínyi Ádám</i>	165
<i>R. Várkonyi Ágnes: Zrínyi Ilona</i>	181
<i>Varga J. János: Zrínyi János Antal, a király foglya</i>	207
<i>Tüskés Gábor: A szigetvári és a költő Zrínyi Miklós képi ábrázolásai</i>	219
Függelék	
<i>Bene Sándor: A Zrínyiek: egy családtörténet története</i>	271
<i>Marcus Forstall: A Zrínyi grófok hősi családjának története</i> (Fordította <i>Bene Sándor</i>)	321
<i>Marcus Forstall: A Zrínyi grófok leszármazása (Fordította <i>Kiss Béla Károly</i>)</i>	379
<i>Galeazzo Gualdo Priorato: Zrínyi Miklós grófnak,</i> <i>Horvátország bánjának élete és viselt dolgai (Fordította <i>Bene Sándor</i>)</i>	385
A kötet szerzői	391

csak röviddel Belgrád előtt közölték uralkodójuk halálát, ahol már október 6-a óta várta Szelim, az új szultán a hadat.

A török hadsereg Szigetvár alatt rendkívül súlyos veszteségeket szenvedett. A budai janicsár aga szerint 25 ezer harcos, 18 ezer szpáhi és 8000 janicsár nyerte el a „vértanúság koszorúját” (nem tekintve a zsoldjegyzékbe fel nem vett önkénteseket). Szulejmán szultánnak tehát európai hadjárata során itt pusztult el a legtöbb embere. A szigeti vitézek maradéktalanul végrehajtották feladatukat, a lehető leghosszabb ideig tartották a várat, óriási veszteségeket okoztak az ellenségnek. Megteremtették a lehetőségét egy felmentő vagy legalábbis tehermentesítő katonai vállalkozásnak. A Habsburg-seregek azonban nem éltek ezzel a lehetőséggel, csupán Bécs védelmét tartották szem előtt. Bécs ostromára azonban nem kerülhetett sor, hiszen éppen Szigetvár védelme emésztette fel a hadjárata alkalmas időt, Bécs ellen már nem tudott az oszmán haderő továbbvonulni. Zrínyi tette így az egész térség történetére komoly hatást gyakorolt, önfeláldozó halála a vitézség évszázadokig ható példáját rajzolta a keresztény világ elé. Önfeláldozó tettével eltörölte életének foltjait, személyisége a vitézi, hősi élet tökéletességével tündökölt az utókor előtt. Már halála után nagyjai között tartotta számon Horvátország és Magyarország, a 19. században pedig a bontakozó Habsburg-birodalmi patriotizmus – Szent István és Hunyadi János mellett – benne találta meg azt a hőst, aki az egész dunai régió számára felmutartható.

JEGYZETEK

Zrínyi Miklós leveleit kiadta BARABÁS Samu, *Zrínyi Miklós a szigetvári hős életére vonatkozó levelek és okiratok*, 1–2. k., Budapest, 1898–1899 (Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria XXIX–XXX), valamint IVÁNYI Béla, *A két Zrínyi Miklós körmeneti levelei*, Budapest, 1943. – Szigeti Zrínyi Miklós életútját elsőként Salamon Ferenc rajzolta meg: SALAMON Ferenc, *Az első Zrínyiek*, Pest, 1865. Magyar nyelven a máig legjobb összefoglalás gazdag szakirodalommal: BENDA Kálmán, *Zrínyi Miklós, a szigetvári hős = Szigetvári emlékkönyv*, szerk. Rózsás Lajos, Pécs, 1966, 15–51. – Forgách Ferenc elfogult Zrínyi/portréjának leltőhelye, FORGÁCH Ferenc, *Emlékirat Magyarország állapotáról*, = *Humanista történetírók*, Vál., a szöveget gondozta KÜLCSÁR Péter, ford. BORZSÁK István, Budapest, 1977, 860–861. (Magyar Remekírók) A másik kortárs történetíró, akinek műve gazdag tárháza a Zrínyire vonatkozó adatoknak, Istvánffy Miklós, művét ld. ISTVÁNFY Nicolaus, *Historiarium de rebus Ungaricis libri XXXIV*. Magyarul ld. ISTVÁNFY Miklós *a magyarok történetéből*, ford. JUHÁSZ László, kiad. és bevez. SZÉKELY György, Budapest, 1962. (Monumenta Hungarica 6.) – A Zrínyi elleni vizsgálatot Takáts Sándor dolgozta fel egy tanulmányában: TAKÁTS Sándor, *Vizsgálat Zrínyi Miklós ellen 1565-ben*, Századok, 1905. – A szigetvári ostrom bőséges irodalmából a leginkább használhatók: NÉMETH Béla, *Szigetvár története*, Pécs, 1903; BENDI Lajos, *Sziget ostroma 1566-ban*, = *Szigetvári emlékkönyv*, Pécs, 1966, 61–104; SUGÁR István, *Szigetvár és viadala*, Budapest, 1976; *Szigetvári emlékkönyv*. Szigetvár 1566. évi ostromának 400. évfordulója, szerk. Rózsás Lajos, Pécs, 1966; TÍMÁR György, *Királyi Sziget. Szigetvár várgazdaságának iratai 1546–1565*, Pécs, 1989.

NATAŠA ŠTEFANEC

IV. és V. Zrínyi György

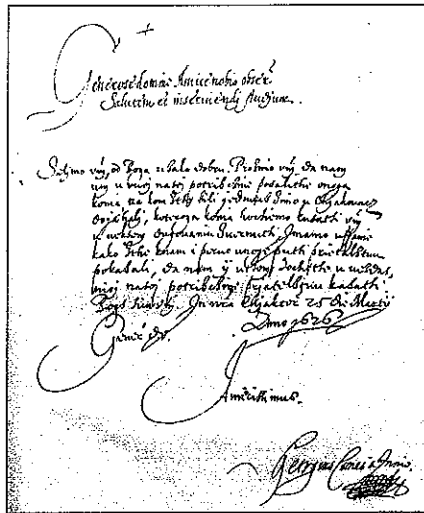
I.

A 16. század során, amikor a Horvát–Szlavón Királyság számos arisztokrata családja alacsony sorba süllyedt vagy elvándorolt, a Subics-Zrínyiek a közös magyar és horvát királyság egyik leghatalmasabb főúri nemzetségévé emelkedtek. Mindez eredményes politikai lépéseiknek és birtokaik sikeres kiterjesztésének volt köszönhető, amit házassági, örökösödési szerződésekkel, adományok és földvásárlás útján értek el. A birtokközpont áthelyeződése az Una vidékéről a délnyugat-magyarországi részekre már Szigetvári Zrínyi Miklós (1508–1566) idejében megindult, és fia, IV. Zrínyi György (1549–1603) alatt fejeződött be.¹ Amikor ő 1566-ban átvette a család fölötti irányítást, a Zrínyiek már egy sor uradalmat birtokoltak végig az Adriai-tenger partján fekvő Vinodol megyétől egészen a magyarországi Vas és Zala vármegyékig.² Közben egyet-mást el is vesztek, az 1580-as évekre oszmán kézbe kerültek az Una és részben a Dráva menti birtokaik. A 16. század vége továbbiak elvesztését hozta elzalogosítás, eladományozás vagy cserék útján.³ A változások ellenére a Zrínyiek nagy birtoktesteket mondhattak magukénak, melyek biztosították jövedelmüket és társadalmi státusukat.

Ezt a státust házassági szálakkal is erősítették. IV. Györgyöt (1549–1603) először a régi tiroli nemesi családból származó Anna D'Arco

Ismeretlen mester:
Zrínyi (V.) György képmása, 17. sz. első fele

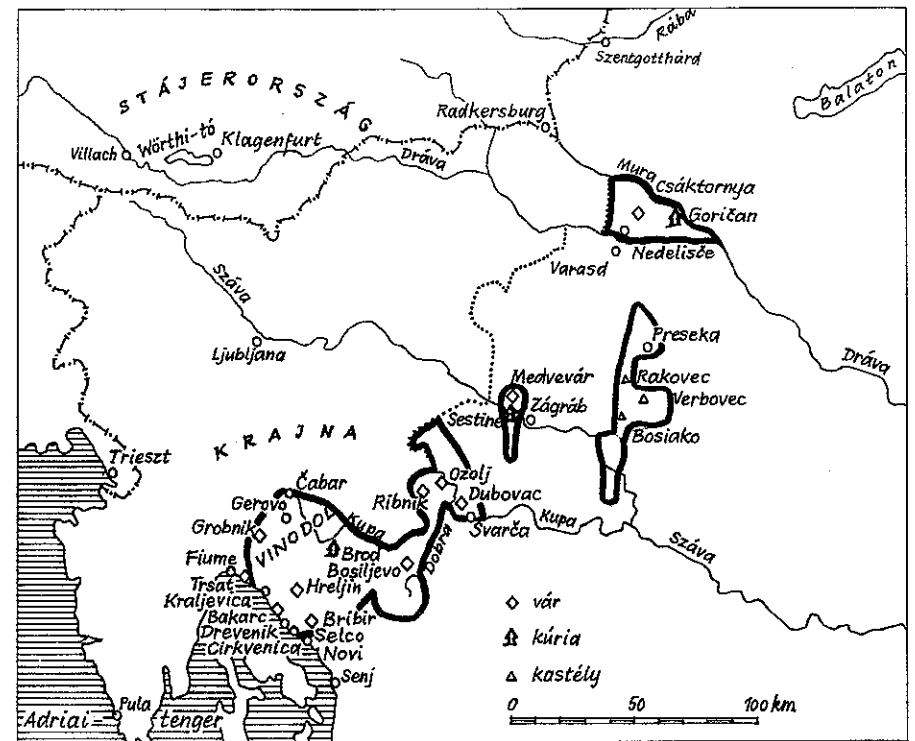
Zrínyi (V.) György levele Julij Čikulinnhoz, 1626

(von Bogen) grófnővel háziasították össze, majd 1577-ben a tekintélyes stájerországi család sarját, Sophie Stubenberget vette nőül. Az esküvő háttérében valószínűleg az a szándék is húzódtott, hogy minél erősebb pozíciót sikerüljön biztosítani a katonai határörvidék megszerzésével kapcsolatos utolsó tárgyalásokon és az ún. *Brucki libellus* (1578) kihirdetése előtt. IV. György bátyja, Kristóf, fiatalon meghalt, másik testvére, V. Miklós pedig soha nem nősült meg. Számos leánytestvérét, saját leányait és fiait viszont György gondosan „elrendezte” mindenfelé a királyságban, sőt, az osztrák örökös tartományokban is. Beházasodtak a Batthyány, a Nádasdy, a Bánffy, a Thurzó, a Teleki, a Perényi, a Homonnay, a Thurn, a Lenkovic, a Forgách és más családokba; tekintettel hozományukra és társadalmi rangjukra, „jó partinak” számítottak.⁴ Ugyanakkor a család egyik nőtagja sem ment a családi birtokok terhére férjhez (bár volt rá kísérlet!), mert azok fölött IV. György éberrel őrködött, védve őket a szét-

forgácsolódástól.⁵ Az időnkénti örökösödési perek nem ásták alá a családon belüli jó viszonyokat. A 16. század a Zrínyiek szempontjából a mértéktartó gyarapodás jegyében telt. A Zrínyi-birtokokat úgy sikerült a 16–17. században egyben tartani, hogy azokat az apa, illetőleg a legidősebb fiú irányította, azzal együtt, hogy a jogi iratokon gyakran szerepelt az összes testvér aláírása. IV. György harminchét éven keresztül a család megkérdőjelezhetetlen feje volt. Ha a család egyes szerződéseit testvéreivel is írta alá, a birtokokat és az összes családtag lépéseit ő irányította. Apjához hasonlóan tudatosan népesítette be az uradalmakat, növelve azok jövedelmezőségét. E rendkívül nehéz időszakban, az erőteljes oszmán betörések közepette, megőrizte a birtokállományt, és egyben megerősítette a család társadalmi státusát.

V. György 1599. január 31-én született,⁶ valószínűleg Csáktornyan, és már 1626. december 2-án meghalt Pozsonyban. Míg IV. Zrínyi György kulturális mecenatúrájáról, politikai és katonai tevékenységéről számos forrás tudósít, addig V. György esetében csupán néhány, főleg báni és katonai funkciójával kapcsolatos adatot ismételget a szakirodalom.⁷ Mindennek két főbb oka van. Egyrészt V. György igen fiatalon, huszonhét éves korában meghalt. Másrészt, éppen 1625-ben – az utód nélküli idősebb testvér, VI. Miklós halála után – rámaradt az egész családi birtokállomány igazgatása. Addig Miklós minden fontosabb iratban leszögezte, hogy a birtokokat fiatalabb testvére, György nevében is felügyeli.⁸ Ezért formálisan György aláírása is szerepelt a családi okiratokon, az ügyeket pedig – nem túl sikeresen – Miklós vitte, aki György nagykorúságáig annak gyámja is volt, mivel apjuk (IV. György) 1603-ban meghalt.⁹

Unokaöccse, Zrínyi Péter szavai szerint VI. Miklós gyakran részegeskedett („erat

A Zrínyi-birtokok a 17. században

plurimum deditus bacho”), és egyszer ittasságában (illetve más változat szerint adósságai átvállalása fejében) tengermelléki kapitányának, Julij Čikulinnak adományozta Grobnik városát, melyet később visszavásárolt, és cserébe 12 ezer forintért elzálogosította neki a pribiçi uradalmat.¹⁰ Laszowski a rendelkezésre álló adatok alapján azt állította, hogy Miklós nem volt jó gazda, mert sok birtokot elajándékozott; olyan duhajkodónak ismerték, aki eltékozolja a vagyont, az odaadott földekre pedig a megajándékozott nemesek és utódaik királyi megerősítést nyertek.¹¹ Az ozalji uradalom Miklós 1625-ben bekövetkezett halálakor már egy sor elzálogosított birtokrészre forgá-

csolódott. Mikor Zrínyi Péterre szállt a tulajdonjog, ő komoly erőfeszítésekkel nagyrészt újra egybe tudta őket gyűjteni.¹²

A testvérek, V. György és VI. Miklós csak látszólag kormányoztak egyetértésben, mert fölnövekedvén György követelte a maga birtokrészét bátyja rendezetlen életvitele miatt, s mert megelégette annak tékozlását. 1617-ben, amikor Miklós újfent közös tulajdonukat adta zálogba, György tisztartóján keresztül a zágrábi káptalannál tiltakozott ez ellen.¹³ Valamivel 1617 előtt papíron meg is osztották a vinodoli uradalmat, a dokumentum megvolt Emil Laszowski irattárában.¹⁴ Ám úgy látszik, hogy a gyakorlatban nem hajtották végre

a megegyezést. Miklós, aki a korábban neki kölcsönző Čikulinnal pereskedett, 1624. augusztus 18-i levelében kijelentette, hogy zálogba fogja adni Čikulinnak a György testvérével megosztott vinodoli uradalom egy részét, ha emez nem szolgáltatja vissza a pénzét.¹⁵ 1624-ben föltehetőleg véglegesen megegyeztek a vinodoli városok kettéosztásában, ami azonban Miklós halála miatt valószínűleg nem történt meg. Az első csoportba Grobnik és Buccari vára (*Castra*) került Gerovo birtokkal, a másodikba pedig Hreljin, Drivenik, Bribir és Grižane erődje (*arcis*) a brodi uradalommal. A fiatalabbik, György, választhatott a kettő közül.¹⁶ (Jóval e sikertelen birtokmegosztás után V. György fiai, Péter és Miklós huzakodás nélkül meg tudtak osztozni, és nagykorúságuktól mindegyik a maga részét irányította.)

VI. Miklós halála után özvegye, a második feleség, Széchy Erzsébet (az első Nádasdy Anna volt) V. György javára lemondott a férje által ráhagyott 50 ezer forintról. György hála-já jeléül 1625-ben élete végéig átengedte neki az Ozalj melletti Grdun, továbbá Vrhovce és Božjakovina haszonélvezetét, majd hamarosan meghalt.¹⁷ Am még ezt az utolsó évet is, melyben átvette a birtokok irányítását, főként a harcmezőkön töltötte. Innen eredt hadi dicsősége, bár birtokai igazgatásában is jóval ügyesebbnek bizonyult Miklósnál. A birtokok sikeres működése a benépesítéstől függött, amire – menekültek, hazátlanok befogadására – IV. és V. György olyan nagy súlyt helyeztek. Jobb volt a demográfiai helyzet a királyságtól viszonylag távoli Gradistvén és a Muraközben.¹⁸ Szigetvári Zrínyi Miklós és IV. György a maguk délkelet-magyarországi termékeny birtokaira (Muraköz, Monyorókerék) Unavidéki jobbágycsoportokat telepítettek, György maga pedig sokakat telepített le Brod és Moravica körül, valamint Vinodol területén is.¹⁹ Főként

horvátországi birtokaira célzatosan vlahokat is hozott. Megesett, hogy az osztrák katonai vezetők erre szinte kényszerítették is, akik így gondolták – zsoldfizetés helyett nemesi birtokok kiosztásával – fönntartani a Határ-örvidék haderejét. Mindez a helyi nemesség és a főparancsnokok, illetve a grazi és bécsi egyéb vezetők között elhúzódó pereskedésekhez vezetett.²⁰ Az 1562-ben és 1591-ben újfent fölégetett és elnéptelenedett Rakovec és a hozzá tartozó Vrbovec uradalmát szintén a Zrínyiek kezdték betelepíteni új jobbágycsoportokkal (horvátokkal, szlávokkal, szlovénnel és vlahokkal). Különösen V. György idejében, az oszmánok visszaszorítását követően vált a környék vonzóvá. Így V. György 1618-ban bizonyos szlávokat/szlavéneket (a Száva és a Dráva, azaz Szlavónia lakóit, akik oszmán területről menekültek) a rakoveci uradalomhoz tartozó Lonjicon telepített le, kilencévi adómentességet ígérve nekik, mely időszak eltelté után minden kötelezettséggel terhelt jobbágyává válnak. 1619-ben ismét szlovéneket telepített, de ezúttal kötelezettségekkel, a vrboveci uradalomhoz tartozó, addig lakatlan Lipi Gaj hegyre. Akkor már állt a Zrínyiek által újjáépített vrboveci vár, ahol György fia, Péter született. A telepések főleg hadi kötelezettségekkel tartoztak, és ezért öttől tíz évig terjedő időszakra mentességet élveztek az adófizetés és a robot alól. Ráadásul György 1624-ben kihirdette, melyek lesznek a čelnicai vlahok kötelezettségei, akiket ide, Rakovec mellé telepített.²¹ Ezek az adatok arról tanúskodnak, hogy V. György erőteljesen foglalkozott azzal a vidékkel, melyet a Zrínyiek cserével hosszú időre átengedtek az Erdődy-családnak. A báni funkció megszerzése egyben az e birtokok fölötti ellenőrzést is biztosította számára, akárcsak korábban az Erdődyeknek.

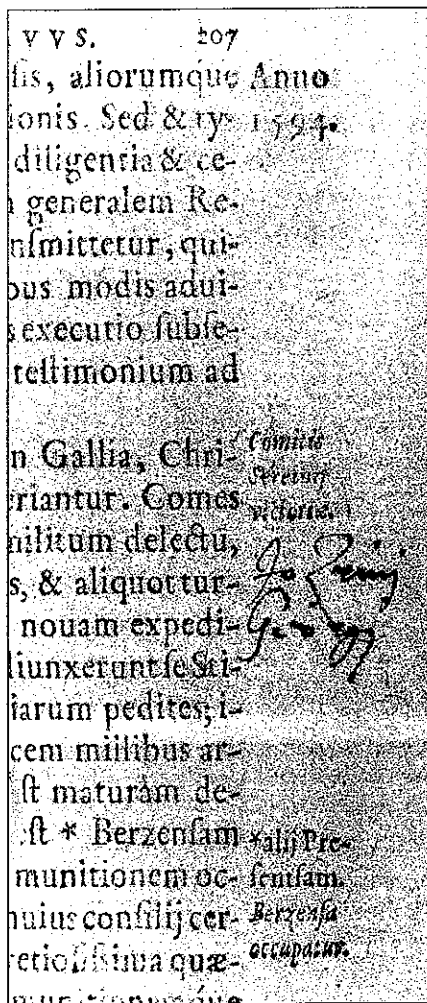
II.

A pénzbevétel több forrásból tevődött össze. A horvát–szlávón királyságbeli Zrínyi-birtokokon a mezőgazdasági jövedelmet korlátozták az oszmán pusztítások és a népességihiány. A kiegészítő jövedelmeket tekintve a legnagyobb haszonra a Zrínyiek fa, bőr, bor és más mezőgazdasági termékek kiviteléből, a 17. században pedig még a vas és más érc exportjából tettek szert. A pénz nagy része a vinodoli kereskedelem haszonbérletéből, valamint a vízi árkelőkön és szárazföldi csomópontokon szedett útvámokból (útvám, hídvám, gázlávám stb.) származott. A Zrínyi-birtokok az osztrák örökös tartományok és a Magyar–Horvát Királyság határán terültek el, ezért számos vám-szedőhely volt ide telepítve. A kiterjedt regionális marha-, bőr- és gabonakereskedelem az útvonalnak köszönhetően a Zrínyieknek is hozott jövedelmet.²² A vinodoli kikötők forgalma állandó jelleggel trieszti és velencei kereskedők (Morelo, Pavarello, Pallini, Maurocen, stb.), később pedig a Čikulinnak a haszonbérletében volt.²³ 1585. februárjában a velencei János, Maurocen György fia kereste meg a Zrínyieket, és VI. Miklóssal, illetőleg V. Györggyel öt évre szóló kereskedelmi megállapodást kötött. Maurocennek átadták az egész buccari kikötőt minden jövedelmével és hasznával, mindenféle vám nélkül szabadon hozhatott be és vihetett ki árut (sót, marhát, fát, húst, gabonát, evezőlápátot és árbocfát), míg mások ötven dukátot fizettek ugyanezért. A Zrínyiek jobbágycsoportokkal tartoztak szolgálni, természetük pedig kötelesek voltak Maurocennek eladni.²⁴

Ezenkívül a bányászat (ezüst-, ólom-, vas-, réz- és egyéb érc-kitermelés) már a 15. század óta virágzott a Zrínyi-birtokokon. 1463. márciusában királyi engedélyt kaptak arany-, ezüst-, ólombányászatra és egyéb érc kitermelésére.

1529-ben Linzben a pénzverés jogát is megszerzték.²⁵ Mindkét rendelkezés érvényben maradt minden Zrínyi-birtokra a későbbiek során is, több tízezer dukátos bevételeket hozva. Amikor Gvozdansk és Kosna bányászait, kik a királyi engedélyezés időszaka óta dolgoztak ott, elkezdték fenyegetni az oszmán betörések, majd a terület 1578-ban oszmán uralom alá is került, megkezdődött a bányakincsek felkutatása a gorski területen (Lič, Čabar). A 16. század második felében a Zrínyiek a báni Horvátországbeli bányáikban harminc, Novi Vinodolból érkezett bányászt alkalmaztak.²⁶ A vinodoli részekben az 1640–50-es években kezdődött az érc szervezett kitermelése.²⁷

A Zrínyiek a velencei és más hajók fosztogatásába is bekapcsolódtak, vagy úgy, hogy fölfogadták az uszkók kalózkodókat, vagy úgy, hogy a támadást a saját bakari jobbágyaik hajtották végre, vagy pedig úgy, hogy megvásárolták a senji uszkókok által rablott holmit.²⁸ IV. György apjához hasonlóan eltűrte a bakari uszkókok kalózkodását. 1592. július 10-én Bakar alatt nagy ütközetre került sor a velenceiek és az uszkókok között. A velenceiek elfoglalták Bakar várát, megölték néhány uszkók vezetőjét, és jelentős zsákmányt vittek el. György 1599-ben állt bosszút, amikor a velenceiektől elrabolt 800 darab marhát, és 400 tallerra is rátette a kezét, melyet Pallini velencei kereskedőnek kellett volna megkapnia.²⁹ A rablásokat azzal igyekeztek erkölcsileg igazolni, hogy a velencei hajók az oszmánoknak szánt árut szállítanak, ám a Habsburgok ennek ellenére élesen figyelmeztették a Zrínyieket, hogy a jó velencei kapcsolatok megőrzése érdekében hagyjanak föl a támadásokkal és a rablók támogatásával.³⁰ Viszonylag gyorsan eljött a velenceiekkel való együttműködés kora, de nem a Habsburg-fenyegetések miatt. VI. Miklós és V. György idejében, 1612-ben az uszkókok

A költő Zrínyi Miklós könyvbejegyzése nagypjáról:
„Jo Zrínyi György”

a bakari kikötőből elragadtak négy hajót, ami a békés együttélés megszűntéhez vezetett. Julije Čikulín, aki zálogjoggal birtokolta a bakari Zrínyi-kikötőt, följelentette az uszkókokat a krajnai hatóságoknál, de ez igazából nem segített. Laszowski úgy véli, hogy a Zrínyiek ez

idő tájt békében éltek Velencével, mégpedig Čikulinnak köszönhetően, akinek érdeke volt a zavartalan kereskedelem.³¹ Ekkor szembe kellett fordulniuk az uszkókokkal, és a fiúmei Habsburg-megbízottakon keresztül diplomáciai úton tiltakoztak. Ha kisebb volumenben is, minden Zrínyi-kikötő versengett Rijekával, magához vonzva a kereskedelmet.³² A szövetségi viszonyok a Tengeremléken tehát a IV. György és V. György uralma közötti két évtizedben gyökeresen megváltoztak.

Az oszmánokkal folyó háború ellenére a Zrínyiek jól szervezett birtokaiknak, befolyásos hivatalaiknak, az anarchikus háborús helyzet kihasználásának és a sok-sok alkunak köszönhetően jelentős jövedelmekre tettek szert. Sikeresen kilábalnak a VI. Miklós alatt keletkezett válságból is. Bevételeiknek köszönhetően magánhadserget tartottak fenn, és nem adva meg magukat a körülményeknek, maguk építettek egy sor erősséget.

III.

A család életét a háborús helyzet és gazdaság határozta meg, tagjainak nagyrészt katonai tevékenységet kellett folytatniuk. Az oszmán betörések tömeges nemesi migrációt indítottak el, míg az alacsonyabb nemesség egy része a Zrínyiek és a Frangepánok birtokain maradt, katonai vagy fontosabb tisztviselői feladatot látva el. Ezeknek a „familiárisoknak” adományozással és bérlettel elégséges földet juttattak, különösen az ozalji és a ribniki uradalomban, valamint a Muraközben. IV. György seregében harcolt például Mihajlo Zlatarić, valamint sok más Zrínyi-familiáris és közönséges jobbagy, illetve azok fiai (az Oršičok, a Patačičok, a Crnkók). Lopašić hoz még egy sor hasonló nemesi családot példaként.³³

A Zrínyiek sokat köszönhetnek a Magyar–Horvát Királyságban betöltött, befolyásukat biztosító tisztségeiknek. A 16. század második felében a Zrínyiek geostratégiai okokból egy időre lemondtak a báni tisztségről. Hosszabb báni hivatalviselés után Szigetvári Zrínyi Miklós átengedte a tisztelet Erdődy Péternek, IV. Györgynek pedig nem akaródzott visszavenni azt, bár fölajánlották neki.³⁴ A bánság anyagilag ráfizetéses és különösen hálátlan dolog volt. Tekintettel a birtokokra, a Zrínyiek számára IV. György alatt kifizetődőbbnek bizonyult a Határörvidék főkapitányi tisztségének viselése. IV. György a Dráva és a Balaton közti egyik főkapitány volt a magyar–horvát határon, ilyen módon biztosítva védelmet a nagy hasznot hozó Muraköz számára. Összesen tizenhét éven keresztül (1574–1575; 1582–1598) volt a Magyar Királyság dunántúli részeinek főkapitánya (*supremus capitaneus partium regni Hungariae Transdanubiarum*),³⁵ valamint ellátta (1574–1575 és 1582–1590 között) a kanizsai főkapitányi tisztséget (*supremus capitaneus Canisensis*).³⁶ Emellett örökölt családi címként királyi asztalnok is volt.

Egyes munkákban megjelent az az állítás, hogy IV. György varasdi főispán akart lenni, és amikor ez nem sikerült neki, akkor a zalai főispánság után vetette magát.³⁷ A főispáni tisztségnek az alapja rendszerint az abban a megyében való birtoklás volt. Tekintve, hogy más megyékhez képest a Zrínyieknek Varasdban alig volt birtokuk, úgy vélem, hogy a Zrínyieknek ekkoriban nem lehetett ambíciójuk a főispánság megszerzése, mert az Ungád és az Erdődy-családok sokkal inkább tösgyökeresnek számítottak a megyében, s inkább törekedtek varasdi pozícióik erősítésére. A Zrínyieket a Muraköz és még egy sor magyarországi birtok megszerzése arra ösztönözte, hogy Zala megyében játsszanak jelentősebb szerepet.³⁸

IV. György fia, VI. Miklós Zala megye főispánja lett, és 1602-től viselte egészen haláláig ezt a titlust.³⁹ Több éven keresztül, habár nem minden alkalommal, magát zalai és somogyi főispánként is titulálta.⁴⁰ Ezenkívül a zágrábi alispán 1608 áprilisában a következőképpen szólította meg: „Zerin bárója, ő császári és hercegi (!) felsége tanácsosa, valamint a Dunán inneni rész legnagyobb ispánja és országos kapitány”. 1621 márciusában magát „Zala megye és az egész senji tengeremléki rész örökös urának” nevezi.⁴¹ Miklós inkább adminisztratív teendőikkel törődött, V. Györgyöt viszont jobban foglalkoztatta a katonáskodás.

Az oszmán fenyegetés gyöngülésével a bán ismét V. György lett, aki fiatalon, 1622-ben fogadta el a tisztséget.⁴² Ekkori titulusa: „Zrin örökös hercege, továbbá ő császári felsége asztalnoka és kamarása, Horvát-Szlávonország bánja, Csáktornya bárója és légrádi kapitány”.⁴³ Báná II. Ferdinánd nevezte ki, nem kevesebért, mint „öseinek az egész kereszténység javára tett feledhetetlen szolgálataiért”. Ám a báni méltóság a 17. századra degradálódott, mert a Határörvidéken osztrák tisztek vezették a hadakat, míg Györgynek a báni csapatokkal idegenben kellett harcolnia.⁴⁴ A báni tisztség felvételével élete nagymértékben az ország szükségleteinek rendelődött alá. Már ugyanazon az 1622. évben a szabor határoz arról, hogy hadserget kell fölállítani, mely tovább segíti a Habsburgokat a harmincéves háborúban. A csapatok el is indultak Heidelberg, majd egy sor másik város megszállására. A következő években több alkalommal kérte Bécs a horvát–szláv csapatok segítségét.⁴⁵ V. György 1623-ban kitűnt a Kanizsa környéki török elleni harcokban, majd a Banijánál, a Száva-vidéken, Kostajnica, Petrinja és Jasenovac alatt – tehát a fél évszázaddal korábban elfoglalt családi birtokok területén.⁴⁶ 1626-ban egyre sűrűbben jöttek a főlászlítások

Bécsből, hogy segítse a Habsburgokat az európai hadszíntéren, és így György elhatározta, hogy hosszabb időre elhagyja birtokait. Összegejtött ezer nemeset, kik közül volt, aki maga is több száz katonának parancsolt, az ország-rész irányítását átadta Erdődy Zsigmondnak és Patacsics Istvánnak. Március végén („ama szükségünkben”) írott levelében barátilag arra kérte Julije Čikulint, hogy küldjön neki lovat (ez utóbbi egyvégtében vágatott vele Csáktornyára, mert ki akarta próbálni).⁴⁷ Áprilisban Zrínyi Magyarországra indult, Körmendnél megütközött Batthyány csapataival, majd Bethlen Gáborral bocsátkozott harcba.⁴⁸ Mivel a helyzet a Horvát–Szlavón Királyságban is rendkívül veszélyessé vált, György nem tehetette meg, hogy hosszabb időre Sziléziában és Csehországban háborúskodjon, védtelenül hagyva birtokait. A hadjárat végül is végzetessé vált számára, mivel ugyanezen évben Pozsonyban meghalt.

Augusztusban ugyanis Wallenstein csatlakozott hozzá, és egy ideig együtt vezették a hadjáratot. Rátrkay György óta forog az a szóbeszéd – mely sokáig tartotta magát a horvát és a magyar történetírásban – mely szerint „Zrínyi György, ez a fiatal, őszinte ember és vitéz katona a drégyelpalánki harcban lovával egy oszmán tiszt után vetette magát, utolérte, lerántotta a lóról, és levágta a fejét, melyet azután Albrecht Wallenstein generális lába elé helyezett a következő szavak kíséretében: »így kell üldözni a császár ellenségeit, így lehet kivívni a győzelmet!« Amaz megvetőleg azt felelte, hogy »látott már elég levágott török fejet«. »Látni látott eleget, de maga biztosan nem vágott le egyet sem« – válaszolta erre György.” Mire Wallenstein, elirigyelve György katonai dicsőségét, az első alkalommal meghívta őt vendégségbe, és az ebéd alatt retekkel megmérgezte.⁴⁹ Mindazonáltal sokkal valószínűbb, hogy Zrínyi György lázban halt meg.

Szent Ilona kolostorának sírboltjában temették el. Két fiút hagyott maga után, akik később dicsőséget hoztak a Zrínyi névre. Az első, VII. Miklós, 1620. május 1-jén született Csáktornyán, a második, Péter pedig 1621. június 6-án Vrbovecen, abban az időben, amikor éppen elkezdődött V. György pályafutása.

IV.

Az európai nemesség a 16. században már jóval kisebb részt vállalt a katonai szolgálatból, mivel az már ekkor nem számított a nemesi státus feltételének és fő ismertetőjegyének.⁵⁰ Az általunk vizsgált régióban viszont az aktív katonai szolgálat szinte az egész nemesség létének alapját jelentette. Az osztrák örökös tartományok nemessége számára a tartományi szolgálat rendkívül előnyös volt, nyitva állt számukra a legtöbb főisztí poszt a várakban, az élelmezési és a sorozó bizottságokban, a katonai összehírásoknál és más alkalmakkor. Már a 16. század első felében kibontakozott az a tendencia, hogy „osztrák” tiszteket helyeztek a Határőrvidékre, ám ezt formálisan csak az 1578-as ún. *Brucki libellus* rögzítette, mint a belső-ausztriai rendek kifejezett igényét. Ám nem feledkezhetünk meg arról a küldetésudatról sem, mely ezeket az „osztrák” nemeseket az oszmánokkal való összecsapásban eltöltötte; a dokumentumokból látható, hogy a katonáskodás néha nem volt éppen álmaik beteljesülése, a zsoldfizetéssel kapcsolatos számos probléma, továbbá az igénybevétel és a rossz szolgálati körülmények miatt.

Az európai hadseregek a 15. század végétől egyre határozottabban a szigorúan kiépített állami apparátus részévé váltak, miközben a középkori jellegű nemesi hadak megszűntek. A Határőrvidéken viszont a Magyar–Horvát

Királyság minden arisztokratája, sőt, részben a köznemesség is jócskán a 17. századig megtartotta a maga hadseregét, számos újítás bevezetésével. IV. Györgynek tulajdonítják, hogy 1572 körüli javaslata alapján a könnyebb mozgás érdekében elvetették a hosszúkás, nehéz vasalt pajzsokat, és helyettük bevezették az oszmán mintájú mellvértzetet, sisakokat és kopjákat.⁵¹ Még Zrínyi Péternek is voltak saját csapatai. A nemesi hadseregektől az államiak felé történő elmozdulás „összeurópai” folyamata így a Határőrvidéken csak megkésztetten bontakozik ki – éppen IV. György életének vége felé. V. György bánsága alatt viszont már megfigyelhető. Így logikusabbá válik számunkra, hogy V. Györgynek hivatali kötelezettsége volt, hogy eleget tegyen a királyi felszólításnak, és mint horvát bán vonuljon hadba Németországban, Csehországban, stb.; de úgy is mint második fiú, akinek nem kellett közvetlen irányítást gyakorolnia a családi ügyek fölött, jövőjét a katonáskodásban látta, amellyel a Zrínyieknél addig a családfők foglalkoztak. A hadseregben odaadó szolgálattal és az idő múltával megtakarított pénz és fölhalmozott zsákmány megteremthette az újabb társadalmi előrelépés alapját, akár főúri, akár királyi szolgálatban, ami számos elszegényedett nemesre gyakorolt vonzerőt. Másrészt a katolikus nemesség számára lehetőségeket teremtett a reformációellenes abszolutista hivatali gépezet fejlődése is.

IV. György idejében a hadakozás még mindig eléggé függetlenül zajlott a Bécsből és Grazból érkező rendeletektől, míg V. György alatt már érezhető a Zrínyiek fokozottabb engedelmessége és felelőssége az udvar irányában. Ezért Miklós és Péter haditerveit már az egyeztetés jellemzi, amiről a 16. században még nem beszélhetnénk, főként az udvarnak a magyar–horvát állam fölötti homályos és gyöngén érvényesülő joghatósága miatt, valamint azért

sem, mert a Habsburgoknak nagy szükségük volt a nemesi haderőre és anyagi forrásokra. A 16. században a Zrínyiek és néhány más család (a Nádasdyak, a Batthyányak, a Thurzók stb.) még viszonylag önálló politikát folytattak. A Habsburgoktól ritkán kaptak fizetséget katonai és adminisztratív szolgálataikért, így teljesen igazolva láthatták a körülményekhez és saját érdekeikhez is viselkedésüket.

Egy alkalommal, 1571 végén és 1572 elején az alig huszonhárom éves IV. György mint Légrád kapitánya az ismételt császári rendelkezés dacára, miszerint ne sértse meg az oszmánokkal fennálló békét, nagy hadsereggel harcba vonult a Dráva mentén, egészen Berzencéig. Egyesítette erőit Hans Globitzer kaproncai és még néhány más kapitánnyal (Jacob Zäkh), valamint néhány vajdával.⁵² Tucatnyi falut gyújtottak föl, és viszonylag sok foglyot ejtettek, illetve jószágot zsákmányoltak.⁵³ Mint Györgynek Batthyányhoz írott leveleiből megtudjuk, II. Miksa rendkívül földühödött, és előrevetítve, hogy a budai beglerbég és a pozsegi szandzsákbég megtorolhatja az akciót, igen éles hangú levelet küldött Györgynek, aki azt továbbította Batthyáynak. Az uralkodó előírta neki, hogy engedje szabadon a foglyokat, hagyjon föl a béke megsértésével, és jelenjen meg előtte Bécsben. György egyébként 1572. február végén Pozsonyba készült az országgyűlésre, ám a levél hangvétele miatt tervét megváltoztatva Bécsbe ment. Április végén, utolsó bécsi levelét követően ismét Csáktornyáról jelentkezett, és látogatóba hívta Batthyányt.⁵⁴ A vitát a nemeseknek írott éles hangú levelek zárták le, a vajdák pedig alig kerültek el a kivégzést.⁵⁵

György életét többé-kevésbé a fent említett viszonyok határozták meg: a tágabb régióban mindenfelé kiépített kapcsolatai, s révükön az események követése, a fontos információk be-

szerzése kémei útján – e tényezők tették lehetővé, hogy talpon maradjon. Élete legnagyobb részét mégiscsak hadakozással töltötte a kánizsai, majd később a bajcsavári határon, és napi teendőit főleg a határszakasz számos váránál zajló erődítési munkálatok összehangolása, az élelem biztosítása, az ún. „haramiák” [könnyű fegyverzetű irreguláris gyalogosok – a ford.] fölfogadása, betörés az oszmán területre, a védelmi és hírszerző tevékenység szervezése stb. tette ki.⁵⁶ Sokat utazott, Pozsonytól Bécsig, Grazig és Radgonáig, akárcsak a maga kiterjedt birtokaira, melyeket távollétében intézők irányítottak. Csapataival szinte minden nagyobb ütközetben részt vett a horvát határon, és ott volt Sziszek 1593-as védelménél is.⁵⁷

Valamennyi idő maradt természetesen a szórakozásra is: a vendégeskedésre, vadászatra, és udvari estélyekre, melyek gyakran igen fényűzők voltak, lévén hogy a Zrínyiek a szükségéseket, gyakran gyarmatúrát is, rendszerint Velencéből és Triesztből szereztek be. A tengeri különlegességeket (osztrigák, polipok, tengeri halak, mandula, narancs stb.) a tengermelékről, Vinodolból hozatták. IV. György idejében a luxus nem dominált annyira a család férfitagjainak mindennapjaiban. György fia, VI. Miklós már valamivel nagyobb lábon élt, mint arról a drága áruk, kelmék és élelmiszerek gyakori rendelése tanúskodik.⁵⁸ Fiától, V. Györgytől ezidáig csak egy olyan levelet találtam, melyben azt kérte Cikulintól, hogy szolgáljával, Babonozsics Györggyel küldjön neki öt könyök vörös skarlátposztót és öt könyök gránátszínűt.⁵⁹ A Zrínyi család nótágjai főként Csáktornyan és Monyorókeréken (Eberau) éltek, V. György és VI. Miklós fiatalkorában pedig sokat tartózkodott Vépen és Vrbovecen is, meglátogatván időnként a közeli nemesi családokat, amelyeknek többségével a Zrínyiek rokonságban álltak.

V.

A Horvát–Szlavón Királyság (a maradékok maradéka, *reliquiae reliquiarum*) nem biztosított komoly háttérrel a kultúra és a művészetek számára. A szellemi élet a határvidéken érvényes erkölcsi szabályrendszeren, egyfajta végvári testvériség kódexén átszűrve nyilvánulhatott meg; mindehhez hozzá kell számítanunk az állandó demográfiai hullámzást, a tolerancia és intolerancia végtelen formáinak együttélését és azt a határozott életérzést, hogy a közvetlen közelben jelen van egy „másik” civilizáció. Ám azért itt is megjelent az igény – elsősorban a nemesség, a nemesi szolgálatban állók és a klérus körében – a különböző olvasmányokra és a könyvkiadásra. A kelet–nyugati irányú kereskedelem kedvezett a hírek terjedésének. A Zrínyiek több évszázados főúri státusa pozitív következményekkel járt a régió irodalmi életére, általában a kulturális életére nézve. Ám a család – mint ahogy a határvidéki nemesség egészének – identitását hagyományosan és elsődlegesen a katonai szolgálat biztosította, a birtokok gazdálkodását pedig úgyszintén a háborús szükségletek határozták meg.

A régióban uralkodó „katonai diskurzus” köverkeztében az európai közvéleményben, az olvasók előtt mindkét Zrínyi (akárcsak elődeik és leszármazottaik) „középkori” hősként jelent meg, eposzokban, krónikákban vagy a háborús témájú „Neue Zeitungok” lapjaiban, és így, nemes hősként, vitéz bajnokokként örökítették meg őket az írók. A Zrínyieknek az állandó háborús veszélyhez kellett igazítaniuk életstílusukat, ám mégiscsak a sok évszázados főúri életvitel vezérelte őket mind kulturálisan, mind politikailag.⁶⁰ Miklós és Péter irodalmi munkásságukat azzal a tudattal alakították ki, hogy a Horvát–Magyar Királyság egyik legrégebb és legvitézebb nemzettségéhez tartoznak,

a leghatalmasabbak közé, mind fizikai, mind szellemi és erkölcsi kiválóság tekintetében. Jól látható ez például a költő VII. Miklósnak *Az török áfium ellen való orvosság* című művéből, de a Zrínyiek által szorgalmazott és támogatott, családjuk múltját búvárló genealógiai kutatásokból is.⁶¹

Ez idáig nem ismeretes, hogy IV. György egyáltalán járt-e külföldön iskolába; az olasz és ausztriai egyetemi anyakönyvek átvizsgálása során eddig legalábbis nem bukkantam a nevére. A padovai egyetem anyakönyveiben maradt fenn az a bejegyzés a tanulmányai idején huszonöt éves bátyjáról, V. Miklósról, hogy 1584 októberében beírták a jogázhallgatók közé.⁶² Hasonló elitintézménybe fiatalabb korában, György is járhatott. Egyébként anyjuk, Frangepán Katalin a horvát kajkav dialektusban író, tehát igen művelt nő volt, aki nyilván nem szalasztotta el az alkalmat gyermekei képzésére. A következő nemzedéket képviselő V. Györgynek és VI. Miklósnak egészen bizonyosan volt alkalma külföldön tanulni és utazni Európában, még ha eddig ezt sem erősíti meg semmilyen adat.⁶³

Ismereteim szerint egyedül Rudolf Horvat, illetőleg részben Franjo Bučar és Zvonimir Bartolić próbálták meg történetileg elhelyezni az ebben az időszakban élt Zrínyieket, fölvetve művelődési kezdeményezéseik egyes politikai-gazdasági körülményeit, melynek során rámutattak működésük döntően mecénási jellegére.⁶⁴ Az újabb adatok alapján ma már teljesebb kép rajzolható, habár szükség van még további kutatásokra.

IV. Zrínyi György a mai szlovén–horvát–magyar határvidék és egyéb, általa felügyelt vagy birtokolt területek szinte minden kulturális kezdeményezésében főszerepet vállalt. Fiai ebben kevésbé követték. A Györgyről mint „veszett protestánsról” és „vad katonáról” al-

korott kép egészen új megvilágításba kerül akkor, ha őt annak a közép-európai arisztokráciának a tagjaként vizsgáljuk, mely a korban már viszonylag iskolázott, hajlik arra, hogy mind fényűzőbb udvart építsen ki, és az akkori itáliai, illetve Habsburg-mintákat követve mecénatúrával foglalkozik.

VI.

A Zrínyiek rajta hagyták kezük nyomát mind az építészetben, mind a kor irodalmán. Udvaraikban folyton építkeztek. IV. és V. György idejében bővítették Ozaljt, Csáktornyt, Vrbovecet, Brodot és egy sor más várkastélyt, melyeknek átépítését már Szigetvári Zrínyi Miklós elkezdte. Különösen sokat költöttek az erődítési munkálatokra, a katonai védelmet szolgáló átalakításokra, ami gyakran nem a fényűzést szolgálta.

Andela Horvat rámutat, hogy a 17. század főúri és polgári középületein megfigyelhetők a német reneszánsz jegyei. Véleménye szerint a 16. század elejétől erről a kultúrköréről tanúskodik a néhány fennmaradt kép, az alakminta-tázatos kályhacsempék és az epitáfiumok, s mindezek megjelennek a protestáns nemeseknél is, akkor is, ha erődítési munkálataik részben itáliai jegyeket hordoznak, mivel az olasz, különösen a toszkán minták Buda elestével általában veszítettek hatásuk erejéből.⁶⁵

Csak érintőlegesen foglalkozom a Zrínyiek egyes építkezéseivel a vizsgált korban, mert ezeket máig nem dolgozták fel. Ozaljt a Zrínyiek, habár már jó ideje éltek ott, királyi rendelettel és adománylevéllel csak 1581-ben, illetve 1588-ban kapták birtokukba.⁶⁶ IV. György emeltetett ott új épületeket. A 16., majd a 18. században átépítették, máig álló régebbi része akkor keletkezett, amikor a vár a család birto-

Ozalj vára a Kupa folyóval a háttérben

kában volt. Az udvar bejáratánál négyszögletes épület, a magtár található, rajta Szigetvári Zrínyi Miklós 1566-ból származó feliratával. A kaputornyot IV. György emeltette 1599-ben. A torony előtt, a várárokban háromszögű alapon négyszögű, lőrésekkel ellátott építmény védte a bejáratot. Ma a Horvat szerint a katonai építészeti remekművének számító építmény a várba vezető hid alatt található.⁶⁷

Csáktornyt már Szigetvári Zrínyi Miklós magas falakkal vette körül, körbefutó árkot ásott, melyekbe a Trnava vizét vezette. Andela Horvat nem zárja ki, hogy a vár bejáratát védő három, ma is álló sokszögletű bástya IV. György alatt épült, a Kanizsáért folyó harc

idejében, mert Csáktornyt akkor kellett megerősíteni.⁶⁸ Mindenesetre a fal belső oldalán az 1569-es évszám található, amikor Csáktornya lett IV. György székhelye. Ő fejezte be a légrádi építkezést is: a favárat palánkkal vetette körül; az erőd már nem létezik, bár a pálos Bedeković a 18. században még látta a romjait.⁶⁹ Zrínyi ezenkívül még a muraközi határszakasz egy sor erődítményét és kisebb őrhelyét korszerűsítette (Molnári, Keresztúr, Bajcsavár stb.), gyakran saját pénzén.

Vinodolban ugyancsak folytak építkezések. A 16. században épültek, illetve korszerűsödtek a kastélyok a növekvő bürokrácia és az intézők igényeinek kielégítésére, másrészt a

kényelmesebb nemesi életmód érdekében. Új ablaknyílásokat vágtak, új elemeket építettek be, kiszélesítették a lépcsőházakat, bevezették a fűtést a női lakosztályokba, korszerűsítették a konyhát, és védelmi céllal félköríves, befelé nyitott és tető nélküli tornyokat építettek.⁷⁰ Drivenikben a Frangepánok középkori várának falaihoz ovális tornyokat építettek, s az egész várat följújtották, illetve kijavították, amiről a Mijo Sabljár által följegyzett 1571-es vagy 1572-es fölirat tanúskodik.⁷¹ Brod 1577-ben került a Zrínyiek birtokába. Az egyébként a tengermellékiekhez tartozó birtokok igazgatási központja először Gerovóban volt, majd áthelyezték Brodba, ahol a Zrínyiek várat is emeltek – négyszögletű alapon álló kétemeletes, hegyes fatetővel fedett masszív kőépületet. 1590 körül a Zrínyiek ugyancsak fölépítették a vidék védelmére a Turanj tornyot Felső-Moravicán.⁷² 1599 augusztusában IV. György utasította Ludovik Čikulint, hogy Grobnikon kis költséggel építtessen alsóvárat, mert úgy vélte, hogy Grobnik Marof biztosítása nélkül nem lehet birtokigazgatási központ.⁷³ Nem bizonyos azonban, hogy az alsóvár valóban fölépült. Közben a Lič melletti Gradinán, ahol valaha város volt, 1605-ben új város épült, a hozzá tartozó erőddel együtt. A kezdeményezés Čikuliné volt, VI. Zrínyi Miklós pedig jóváhagyta az építkezést, és Csáktornyán kiadott oklevelében Čikulinnak és utódainak adományozta Ličet és a betelepített Krmpočant.⁷⁴

Malakóczy Miklós a 16. század második felében a Mura menti Lapšinán, Szentmárton mellett kastélyt emelt hengeres tornyokkal és az erre az időszakra jellemző, konzolokon álló erkélyekkel. Malakóczy György Zrínyi György egyik legbizalmasabb embere volt. A kastély akvarellképét a Patačić-kódex őrizte meg.⁷⁵ Malakóczy a birtokot IV. Györgyötől kapta, aki a hagyomány szerint nászajándékként a

Gradešćak-birtokot adta neki, és hozzá annyi földet, amilyen messze el tudja hajítani a buzogányt. Az messze szállt, s arra a helyre esett, ahol Malakóczy Lapšinát építette, Gradešćak viszont elveszett a menyasszony, Petróci Arabella tragikus halála miatt.⁷⁶ A Malakóczyakat mint családi barátokat V. György is jól ismerte, és valamivel 1626-os halála előtt elzalogosította nekik Rakovacot.⁷⁷ Később György özvegye is férjhez ment egy Malakóczyhoz.

Milan Kruhek szerint a Zrínyiek építették át, illetve föl a maguk vrbovaci kastélyát is a 17. század első felében, valamikor 1613 után. Addig korábbi birtokosai, az Erdődyek nemigen gondoltak följújtására, mert 1606-ig az még határőrvidéki palánkvár volt, melyben helyőrség tanyázott.⁷⁸ A Zrínyiek uralma alatt tágas nemesi udvarház lett belőle, kellően védve a régi határőrvidéki árokkal és palánkkal, jól bebútorozva és kicsinosítva, mert elég sokat tartózkodott itt a család. Zrínyi Péter, V. György fia, szintén „fa udvarházban”, a vrbovaci kastély kapui alatt született.⁷⁹

Ezek a beavatkozások főleg funkcionális természetűek voltak, kevésbé vették figyelembe a korabeli művészi kritériumokat. A 16. században a Zrínyiek kulturális téren a protesztáns nyomdák mecénásaiént váltak ismertté. Az ezekből kikerült műveket ez idáig alaposabban csak nyelvi szempontból elemezték.

VII.

A 16. század viszonylag szegényes korszak a könyvkiadás és általában az irodalmi élet tekintetében a Horvát–Szlávon Királyság megmaradt területén. IV. György mint prominens személyiség abban az időben lép fel, amikor Ungnád János halálával (1564) a Tübingen melletti Urach nyomdája be-

szüntette működését, a ljubljani nyomda a Habsburg-hatóságok állandó felügyelete alá került, a senji, a zágrábi és a rijekai műhelyek további működését pedig már a század első évtizedeiben betiltották (1508-ban 1527-ben és 1531-ben).⁸⁰ Mindezek tevékenységének folytatójaként a horvát történetírás általában a nedelišcei protestáns nyomdát szokta megjelölni, valamint a horvát protestánsok és az ún. „északi kör” néhány irodalmárának tevékenységét (Antun Vramac, Ivan Pergošić stb.) Ilyen értelemben születtek tanulmányok részint általában a mai horvát–szlovén–magyar határvidék irodalmi életéről, illetve speciálisan a nyelvi-nyelvjárási problémákról.⁸¹

Az első olyan nyomdász, akinek a Zrínyi-ek neve köthető, a régióban jól ismert Rudolf Hoffhalter volt,⁸² aki protestáns irodalmat nyomtatott, s először Lendván, a Bánffyak székhelyén jelent meg, abban az időben, amikor Bánffy Miklós – egyébként György nővérének, Zrínyi Orsolyának a férje – zalai főispán volt.⁸³ E két, egyként protestáns család birtokai szomszédosak voltak, s ők gyakran baráti viszonyt tartottak fenn.⁸⁴ Hoffhaltert kitörő örömmel fogadták, mert Lendván már erős protestáns közösség létezett Kulcsár György lelképásztorkodása alatt. Az ő működését mindennek előtt a Bánffy testvérpár, László és Miklós, de maguk a Zrínyiek is támogatták. Hoffhalter 1573–74-ben Lendván kinyomtatta Kulcsár három magyar nyelvű, vallási témájú könyvét. Az egyiket Zrínyi Györgynek, Miklósnak és Kristófnak, a másik kettőt Bánffy Miklósnak ajánlotta.⁸⁵

Úgy tűnik, éppen IV. Zrínyi György lehetett az, aki Hoffhaltert Kelet-Magyarországról erre a vidékre, később éppen saját nedelišcei birtokára hívta. Rudolf apja, Raphael ugyanis Debrecenben 1565-ben, mindössze nyolc évvel azelőtt nyomtatta ki Verbőczy *Tripartitum*ának

magyar fordítását,⁸⁶ a Nedelišćére érkező Rudolf pedig kisvártatva az Ivan Pergošić által készített horvát (*slovenski*) verziót adta ki,⁸⁷ mégpedig kétfajta, egy štokav és egy kajkav változatban.⁸⁸ Rudolf a horvátban ugyanazokat a betűket és a címlapon szereplő fametszetet használta, mint korábban apja a magyar változatnál.⁸⁹ A *Tripartitum*ot mint Magyarország, Horvátország és Erdély közjogának gyűjteményét széles körben használták a 19. századig. Pergošić saját szavai szerint azért fordította le (habár nem egészében, mint ahogyan a Veres Balázs-féle magyar verzió sem volt teljes), hogy szláv (szlavón) nyelven is olvasható legyen.⁹⁰ Az általa *Decretum*nak⁹¹ nevezett *Tripartitum* ajánlása Zrínyi Györgyhez szól: „A nagy és hatalmas Zrínyi György úrnak, Zríni örökös grófjának, ő császári és királyi felsége magyarországi tárnokmesterének, asztalnokának és kapitányának, kegyes urának, Istentől minden jót kíván.” Pergošić külön megköszöni Zrínyi Györgynek, „hogy azon maradék országnak hasznára és örömeire nyomdászt hozott, mint igazi nemes lélek, aki gondoskodik az isteni ígéről és az ország védelméről, természet szerint és Szigetnél dicsőségesen meghalt apja példája szerint. És mivel Őméltóságához illő, hogy védje az Isten ígését és igazságot tegyen, üldözze a rosszat és óvja a jót, kér[í], hogy e munkát jóságosan fogadja.” Föltételezem, hogy Györgynek fontos volt a *Decretum* megjelenítése, elérhetővé tétele birtokain, ahol štokav, kajkav és čakav nyelvjárásokban egyaránt beszéltek.⁹² Összhangban lenne ez a Zrínyiek számos kezdeményezésével, melyek a régi törvényeknek birtokaikon való betartására irányultak.⁹³

A *Tripartitum* fordítása feltehetően nem készült el időre, és a Lendván tartózkodó Hoffhalter közben befejezett egyes, már korábban előkészített munkákat, majd Nedelišćére

ment, és ott nyomtatta ki a *Decretum*ot, valamint a viták középpontjában álló Mihajlo Bučić egyes munkáit.⁹⁴ Bučićot az egyház exkommunikálta, és a hagyomány szerint Zrínyi Györgynél húzta meg magát, ahol Belicán nyugodtan folytathatta térítő munkáját. Hoffhalter távozása után Pergošićnak Manlius (Johann Mannel) nyomtatott tovább, aki saját nyomdájával érkezett. György teljes támogatásával, viszonylag jól szervezett nyomdai-írói tevékenység zajlott tehát.⁹⁵

Johannes Manliust (a továbbiakban: Mannel)⁹⁶ 1582-ben kiűzték Krajnából, ahol Ljubljánban nyomdát tartott fenn, és ahol ebben az időszakban indult meg az erőteljesebb ellenreformáció. Haladéktalanul Barthány Boldizsárnak, ennek a nagyon művelt embernek, György második nővére, Zrínyi Dóra férjének az udvarába ment. Németújváron tizenhat könyvet nyomtatott, majd Boldizsár szomszédjának, IV. Zrínyi Györgynek a meghívására 1585-ben Monyorókeréken, a Csáktornya utáni második legfontosabb Zrínyi-udvarban telepedett le. A két következő évben Varasdön is dolgozott, ahol négy könyvet nyomtatott ki.⁹⁷ Antun Vramec⁹⁸ még Mannel ljubljanei nyomdájában (amely akkor az egyedüli volt a térségben) nyomtatta ki – Draskovics György zágrábi püspök támogatásával – horvát nyelvű *Krónikáját*.⁹⁹ Katolikus papok esetében rendkívül szokatlan módon a maga prédikációgyűjteményét is horvátul jelentette meg, *Krónikáját* pedig előrelátóan a szlavón rendeknek és Draskovics Györgynek ajánlotta.

1587-ben Mannel hosszabb időre visszatért a Zrínyiek gradistyei birtokaira, ahol öt évet töltött. Monyorókeréken és Németlövön dolgozott 1592–93 között.¹⁰⁰ Monyorókeréken tizennégy, Németlövön pedig tizenkét mű jelent meg. Elsősorban magyar nyelvű munkákról van szó, mert ez megfelelt a Zrínyieknek,

továbbá a birtokok népének és számos tisztviselőnek. Mannel szokásától (a protestáns, vallási munkák kiadásától) eltérően a Zrínyi-birtokokon megjelent könyvek olvasmányosabbak voltak, tematikájukkal szélesebb közönséget vettek célba. Az első gradistyei, harctéri tudósításokat tartalmazó „Neue Zeitung” Monyorókeréken jelent meg 1587-ben, és Györgynek a Sásvár bég fölött, a sárkány-szigeti mocsarakban aratott fényes győzelméről adott hírt. A tízoldalnyi szöveget György titkára, Erhard Pöckhl állította össze, aki az azt kinyomtató Mannelnek, „kegyelmes uramnak és jó barátomnak” ajánlotta. Számos utánpótlást ért meg.¹⁰¹ Az ütközetről szóló tudósítás még ugyanazon évben Nürnbergben is megjelent, ugyanakkor Augsburgban kijött egy verses átdolgozása.¹⁰² A dicsőségs csata visszhangjaként 1594-ben, Grazban Johann Faber is kiadott egy latin nyelvű verset (*Victoria Sarkanzigetana ... Versibus decantata a Friderico Latomo Ecclesiae Virunensis*).¹⁰³ A csatában szerzett zsákmányt – egyébként a megelőző, többnapos oszmán fosztogatás eredményét – napokkal később osztották szét a keresztény katonák között. A legutóbbi időben bukkantam olyan adatra, mely legalább részlegesen fölfedi a vers szerzőjének, a „viruni egyházfinak”, Latomiusnak a kilétét. Az 1577-es szlavóniai katonai *Muster lista* említi egy bizonyos körösi *Herr Fridrich Latomus, Veldt Predicandt* személyét. Latomus bizonyára már akkor érintkezésbe lépett IV. Györggyel, akinek vállalkozásait évek óta figyelemmel követte.¹⁰⁴ Ennek a kis epikai műnek elég nagy volt a visszhangja a határvidéken, sőt, Európában is. 1603–1604-es *Kronológiájában*¹⁰⁵ Wilhelm Ortel, valamint a *Kronika Aliti Szpomenek vszega sveta vekov*¹⁰⁶ is említik.

Bathányi udvarában Mannel botanikai, orvosi és asztrológiai témájú tudományos mű-

veket is nyomtatott, ám főleg vallási, evangélikus olvasnivaló előállítására specializálódott. A Zrínyieknél „könnyebb” fajsúlyú szövegeket adott ki: prózát, költészetet, alapvető vallási irodalmat minden protestáns számára, kalendáriumot időjóslassal, két Neue Zeitungot, tíz evangéliumi kézikönyvet, melyek a szentségek létezéséről, az evangéliumi tanítás alapjairól tanítottak, s útmutatással szolgáltak a léleknek a mértékletes keresztényi életre és a halálra való felkészüléséhez, illetőleg tizenegy irodalmi jellegű művet, magyarul (Aesopus költeményei, a török harcokról szóló történeti énekek, lírai, mese- és tréfagyűjtemények szórakoztatási céllal, verses szerelmi történetek, öszövet-ségi hősök verses történetei, történeti ének a magyar honfoglalásról, énekes trójai krónika és egy Balassi Bálintnak tulajdonított mű).¹⁰⁷ A főnti Mannel-nyomtatványok mellett Juraj Pythiraeus-Mekinić (meghalt 1617-ben), egyébként steibergeri, azelőtt pedig sopronkeresztúri lelképásztor, összeállította a gradistyei horvátok lírai énekeinek legrégebb gyűjteményét *Dusevne peszme* címmel. Két részben nyomatta ki 1609-ben, illetve 1611-ben, és a Zrínyieknek, föltehetőleg mecénásainak ajánlotta, akik abban az időben, IV. György halála után még mindig Gradistyén éltek.¹⁰⁸

Tehát Vramec, Pergošić és Škrinjaric, majd Hoffhalter és Mannel alkották annak az irodalmi körnek egy részét, mely műveivel kiemelkedett, köszönhetően IV. Zrínyi György támogatásának, kinek udvara ekkor nagyobb vonzerővel bírt, mint bármely másik a Horvát-Szlavón Királyságban. A nyomdászok mellett meghívott udvarába sok vándormuzsikust, nagy kedvvel gyűjtve össze a nemességet a „koncerteken”, melyeket kisebb estélyek követtek.¹⁰⁹

A Zrínyiek hírneve Dalmáciába is eljutott. IV. György itt nem annyira protestánsként, eretnekként volt ismeretes, hanem mint

hős harcos. A zadari költő, Brne Karnarutić 1584-ben megjelentette *Vazetje Sigeta grada* (Szigetvár elfoglalása) című eposzát, melynek ajánlása a szigeti hős fiának szól: „a fényes és nagylelkű Zrínyi György uramnak”.¹¹⁰ Ugyanilyen témákat dolgozott föl Franjo Črnko is, Szigetvári Zrínyi Miklós kincstartója és titkára, aki a szigetvári ostrom után fogságba esett, és Mehmed Szokolovics szigorú vallatásnak vetette alá.¹¹¹ IV. György kiváltotta, és Črnko a következő évben horvátul megírta az egész ostromot, amely műnek a Samuel Budina által 1568-ban készített latin fordítása maradt fenn.¹¹² Szigetvár ostromáról máig számos költői és képzőművészeti feldolgozás született.¹¹³

Dominko Zlatarić (1555 körül – 1613 körül), a megbecsült dubrovnikai költő, Dinko Ranjina és Cvijeta Zuzorić barátja Padovában éppen Györgyékkel egy időben filozófiát és orvostudományt tanult, majd 1579–1580-ban az egyetem rektorává is választották. Első kis költői művét, az *Elektrát*, amely 1597-ben, Vencében jelent meg, éppen a „fényes nevű és kiváló gróf Zrínyi György úrnak” ajánlotta,¹¹⁴ akinek mint kiemelkedő hősnek a hírneve messze birtokai határain túl is elterjedt. Zlatarić talán éppen Padovában ismerkedett meg az akkor tudvavelőleg ott tanuló Györggyel és bátyjával. A mű mellett küldött Györgynek egy sor, annak hősiességét és bölcsességét dicsőítő éneket: „Nem lehetett engem ettől visszatartani, amikor tudom, hogy most is annyi hír terjed a tiszteletreméltó II. Rudolf császár kegyében álló, fényes nevű uraságod harcairól, melyeket szüntelenül folytat, és kitünőség dicsérete az egész kereszténység, az egész világ száján forog; valahol azt hallok, hogy most nyilvánvaló erejével, majd meg vitézi bölcsességével ellenséges erősségeket foglal el, és legyőzi ármányukat; majd meg csak hangja hallatán szétszaladnak

az ellenséges seregek, váraik és városaik megrettent őrsege inkább megadja magát, mintsem hogy fegyverrel védekezne...”¹¹⁵

1602. augusztus 26-án Zrínyi levélben fordult Zlatarićhoz, „kedves és tisztelt barátjához”, megköszönve a könyvet, melyet 1600-ban kapott meg, és amely „megkönnyítette fájdalmait”, melyeket Kanizsa eleste fölött érzett. Elmondja, hogy nem tudta azonnal elolvasni, mert „fegyvercsörgés közepette hallgatnak a műzák”, de végül is nagyon tetszett neki. Azt is megköszöni Zlatarićnak, hogy olyan kedvesen fogadta udvari emberét, Perényi Pétert (egyébként a Subics-rokonság tagját) dubrovnikai tartózkodása során, és személyes barátságát ajánlja fel neki.¹¹⁶ Dominko testvére, Mihajlo Zrínyi magyarországi seregében harcolt, ezért írhatta Zlatarić könyvének Zrínyi Györgyhöz szóló ajánlásában: „... lévén, hogy az egyik testvért magad mellé fogadtad és közelről szereted, a másik a távolból, levélben küldi készséges szolgálata bizonyosságát.”¹¹⁷

A Zrínyiek folyékonyan beszéltek magyarul és úgy tűnik, németül is.¹¹⁸ Némelyiküknek, például IV. Györgynek, a latinhoz valószínűleg tolmácsra volt szüksége. 1600. november 30-án vépi kastélyából írja: „...itt, Vépen vettük a Kegyelmed levelét, amelyhez mellékelte a senji püspök Čikulinhöz írott latin nyelvű levelét is. De mi abból bizony egy szót sem értünk, ezért legközelebb ne küldjön nekünk efféle latin leveleket, hanem fordítsa le őket horvátra, mert nincs itt olyan emberünk, aki lefordíthatná nekünk.”¹¹⁹ Talán ez az oka annak, hogy éppen az ő idejében nyomtattak annyi magyar és horvát nyelvű művet, és ekkor rendelték el a *Tripartitum* lefordítását, ami mindennapi ügyekben nélkülözhetetlen volt.

Ezen kívül 1602 végén (a datálás nem egészen egyértelmű) Miklós Csáktornyáról azt írta Julije Čikulinnak, hogy „írjon Kegyelmed

Martin Bernigeroth:
Zrínyi (V.) György portréja, 1722

a mi nevünkben Dominko Zlatarić grófnak, hogy küldjön még egyet abból könyvből, amelyet Péter grófnak is küldött, Kegyelmednek pedig küldjön – ha van még példánya – azokból a szép tragédiákból avagy történetekből, amelyek a fiatal hősökhöz szólnak. Kérem Kegyelmedet, mint barátja, vegye fel Kegyelmedet ennek a gondját, s küldje el nekem a könyveket.” A levél utóiratában hozzáfűzi: „... azt szerettem volna még írni Kegyelmednek, hogy azokat a könyveket, amelyekről említette, hogy elküldi őket, azon egynek a kivételével, horvát azaz dalmát nyelvűek legyenek és ne latinok.”¹²⁰ Laszowski úgy véli, hogy a levelet V. Miklós, IV. György bátyja írta, ám nagyon furcsa lenne, ha nem tudott volna latinul, hiszen Padovában tanult. Ezért a Laszowski által publikált levelet talán VI. Miklós, György fia

írásának tekinthetjük, főként „a fiatal hősnek” küldött könyv említése miatt.

Mint a fentiek is mutatják, a Zrínyiek mecénási működésének legtöbb nyoma az irodalomban maradt fenn. Udvarukban időző festőkről nincsenek beható ismereteink. Talán megemlíthetjük azt a Luther-ábrázolást (képet vagy szobrot), melyről Evlija Cselebi tudósít, s amely valószínűleg György idejéből származik. Más műtárgyakról a Zrínyiek udvarából nehezen beszélhetünk, mert a ránk maradt összefoglalások nem nyújtanak információt arról, mikor szereztek be őket.¹²¹ V. Zrínyi György egyik képi ábrázolása a Bonfini-história *Ungarische Chronica* című, 1581-es bécsi kiadásában maradt fenn, melyet szintén IV. Zrínyi Györgynek ajánlottak. A képen György különösen büszke tartással, gazdag öltözetben jelenik meg göndör sörényű, értékes fejdíszű és szerzőszámos lován. A kép hitelessége kérdéses, ám szuggesztíven idézi meg György harci kiválóságát, magas társadalmi státusát és vitalitását.

VIII.

György, az apa és György, a fiú alapvetően hasonlóak voltak, életstílusukban és gyakorolt hivatásukban egyaránt. Legfontosabb megkülönböztető jegyük vallási hovatartozásuk volt. Míg IV. György protestáns volt, addig V. György visszatért a katolicizmushoz. IV. György lelki habitusa, már csak két felesége, Anna és Zsófia miatt, és valószínűleg apjának az új áramlatok iránti érdeklődése következtében is, evangélikus irányultságú volt. Birtokain támogatta a protestánsokat, egy sor igehirdetőről gondoskodott, főleg a Bela krajínával határos részeken.¹²²

A nagyon ritka, de beszédes korabeli források közül, melyek IV. György reformátori működéséről tudósítanak, az egyiket Vjekoslav Klaić latin eredetiben idézte.¹²³ A Sorbonne egykori diákjának, a buzgó ellenreformátornak, a konjűcinei Nikola Stjepanić Selnički püspöknek leveléről van szó, aki 1601 májusában arról értesítette II. Rudolfot, hogy Zrínyi György, mint a királyság fő újhíttje, először a Muraközben minden templomtól elvette a tizedet, majd ez a jövedelemszerzési eljárás folytatódott az ozalji birtokokon: a katolikus lelkészeket protestáns igehirdetőkre cserélte, akiket Ferdinánd főherceg kiűzött az osztrák örökös tartományokból.¹²⁴ Eszerint tehát elsősorban IV. Györgyhez köthető a térség evangélikussá tétele.

Fia, V. György protestáns nevelést kapott, és a horvát–szlavón száborban kiállt a vallásszabadságért, a magyarországi országgyűlésen pedig megválasztották a Duna és a Dráva között élő protestánsok védelmezőjének.¹²⁵ 1625-ben még bizonyosan protestáns volt. 1617-ben, mindenszentek előtt a magyarországi és erdélyi lelkészek, szuperintendensek gyűlekezeteikkel, a városokkal, az arisztokratákkal és a köznemesekkel – lutheránusokkal, kálvinistákkal egyaránt – három napon keresztül ünnepelték a reformáció századéves évfordulóját. Ezen a két Zrínyi testvér, György és Miklós is részt vett.¹²⁶ 1625 elején meghalt Thurzó Szaniszló nádor, és helyére III. Ferdinánd Esterházy Miklóst nevezte ki. Ő már 1600-ban áttért a kálvinizmusról a katolicizmusra, és ennek segítségével egy nemzedék alatt szédületes emelkedést ért el. Így tehát egy katolikus lett a nádor akkor, amikor a nemesség tömegesen kezdett katolizálni. A buzgó katolikus, Pázmány Péter esztergomi érsek hatására V. Zrínyi György – a Forgács, Erdődy, Balassa és más családfelekhez hasonlóan – elhagyta a protestantizmust.¹²⁷

Pázmány közeli kapcsolatba került a Zrínyiekkel, és György halála után ő nevezte ki fia gyámjait.

IV. Györgynek, mint protestánsnak, nyilvánvalóan megvoltak mind az anyagi, mind a lelki indítékai ahhoz, hogy evangélikussá tegye birtokait. Úgy gondolom azonban, hogy a protestantizmus terjedésének a Horvát–Szlavón Királyság határvidékein mélyebb gyökerei voltak annál, mintsem hogy csupán IV. György és néhány nagyhatalmú főúr érdemének tudhatnánk be sikereit. Több jel mutat erre. György feltehetően csak az 1570-es években kezdte terjeszteni a protestantizmust, 1603-ban pedig már meghalt. Véleményem szerint ez nem elégséges idő arra, hogy többé-kevésbé kompakt katolikus közösségekre ráerőltesse az új hitet. Minden bizonnyal meg kell vizsgálni egy sor egyéb tényezőt is, melyek hozzájárultak a protestáns hitvallások terjedéséhez. Különösen figyelemre méltó, hogy a Muraközben a protestáns gyülekezetek mély gyökeret eresztettek, és még a 17. század végén, sőt, később is léteztek, tehát egy egész századdal az után, hogy a Zrínyiek visszatértek a katolicizmusra: a reformáció tovább élt az erőteljes ellenreformáció korában, akkor, amikor a Habsburgok befolyása – párhuzamosan azzal, hogy hatalmuk a Német-római Szent Birodalomban gyöngült – ebben a térségben fokozatosan erősödött.

„Kulturális antropológiai” szempontból a Zrínyiek akkori protestantizmusát nem a séma alapján kell fölfogni, nem valamiféle átütő tetteként kell értékelni, hanem természetes következményeként annak, hogy a környező térség nemessége, mellyel Magyarországon és az osztrák tartományokban érintkeztek, többségében protestáns volt. Nem kevésbé lényeges, hogy a katolikus egyház státusának és hatalmának hanyatlása a nemesi birtokokon számtalán anyagi haszonnal járt. Egy sor példa

utal arra, hogy IV. György protestantizmusa nem belülről átélt, hanem inkább opportunistá, nagymértékben az adott helyzetből fakadó jelenség volt. Pergošić, aki munkáiban a legelősebben támad az eretneknek tekintett kálvinista vallásra, a *Tripartitum* fordítását IV. Györgynek ajánlja. Vramec, aki minden ellentmondásossága ellenére a katolicizmus elkötelezettségűje, Mannelnél, a Györgyhez közel álló ismert protestáns nyomdásznaál dolgoztat. György viszont kapcsolatban áll a zágrábi püspökökkel, még katonapolitikai téren is, habár a maga vidékén legszűkebb érdeke által vezelve a katolikus lelkészeket minden bizonnyal protestáns igehirdetőkre cserélte, ez utóbbiaknak védelmet biztosítva. A Muraközben az 1570-es években kezdődtek a nagyobb ártérések. Ozalj vidékén Nikola Selnički levele alapján a század végére tehetjük a lényegi változásokat, bár tudjuk, hogy ezek a részek már évtizedekkel korábban a Trubartól és Ungnádtól kiinduló protestantizmus hatása alá kerültek. Itt már az 1550-es évekről, tehát a Zrínyiektől jövő hivatalos pártfogás előtt, az osztrák katonai parancsnokok támogatásával rajzott szét egy sor „német” és „horvát” protestáns igehirdető, kik prédikáltak, és hatásuk alá vonták a népet.

Andela Horvat szerint máig nincs nyoma annak, hogy a reformáció vezéralakjai mélyebb, az irodalmihoz akárcsak közelítő nyomot hagytak volna a képzőművészetben. A szerző szerint az épületek vizsgálata a Muraközben, ahol a reformáció már nagyjából az 1570-es évektől fél évszázadon át terjedhetett, arra utal, hogy a protestánsok nem építettek új templomokat, hanem a meglévőket alakították át szükségleteiknek megfelelően. A képrombolás nyomait őrzik a Nedelišćen és Podturenben fennmaradt későgótikus szentségházak: a protestantizmus korában – az angyalok kivételével – eltávolították róluk az eredeti kőplasztikát, mert

a reformáció türelmetlen álláspontot képviselt a szentek szakrális ábrázolásával szemben. Templomrombolásokra nem került sor, és a reformáció nem hatott jelentősebben a képzőművészet fejlődésére a régióban.¹²⁸

A bregi Szent György-templom, amely ma plébániatemplom a hozzá tartozó parókiával Lopatinacon, 1650-ben mint *S. Georgii supra Chakturnia in Aquis* szerepel. Az egyik vizitációban azt olvassuk, hogy a templom egyik donátora Szigetvári Zrínyi Miklós volt, a reformáció itteni élharcosa.¹²⁹ A Muraköz templomai tehát kisebb változtatásokkal fennmaradtak.

Csáktornya óvárosától északra, a nemrég létesített sétány végén, Šenkovacban (Sv. Jelena) emelkedik a pálos Szent Ilona-kolostoregyüttes. Temploma mellé a Zrínyiek 1561-ben családi sírboltot építettek. Ez gyorsan rönkrement, és 1627-ben kívülről újjáépítették. Itt van eltemetve a Frangepán lány Zrínyi Katalin, továbbá Szigetvári Zrínyi Miklós feje és VII. Zrínyi Miklós.¹³⁰ IV. Györgyöt nem említik.

Vinodolban viszont szinte semmi nem változott, sőt, az erődítési munkálatok és a városi infrastruktúra fejlesztése mellett folyt a katolikus templomok bővítése és értékes műtárgyak beszerzése. A munka intenzitása azonban nem hasonlítható a Frangepán-időkéhez, amikor azok kezdeményezéséből számos új templom épült. Radmila Matejčić megjegyzi: „Egész évszázados vinodoli uralmuk alatt a Zrínyiek egyetlen esetben sem jelennek meg mint valamely templom építésének megindító vagy prorektorai, míg a trsati Frangepánok Noviban és Trsaton eleget tesznek az elődök alapításából eredő minden kötelezettségüknek.”¹³¹ Az itteni hitvallást tekintve ez logikus is, ám a szerző azt is hozzáteszi: „Vinodol szakrális építészetében a 16. század végén olyan új stílusjegyek tűnnek fel, amelyeket a mesterek az Alpokalji

térségből hozhattak át.”¹³² Ez pedig a Zrínyiek hatására utalhat.

Grižane gótikus Szent Márton-plébániatemplomának keresztelődmedencéjén glagolita fölírat hirdeti, hogy a templomot Isten dicsőségére Barić Franić plébános emelte 1579-ben.¹³³ 1611-re valószínűleg elkészült a harangtorony, mert a G. B. Polis által öntött nagyharangon ez az évszám szerepel.¹³⁴ A grobniki vár udvarán álló Szent Fülöp és Szent Jakab-székesegyház 13. századi, majd a 16. században bővítették. A harangtoronyt 1572-ben fejezték be. A kórusra vezető lépcsőn a kórus építésének időpontja, az 1577-es évszám szerepel az F. D. berük társaságában. A templomban több síremlék található, a legrégebbi Ivan Vučić plébánosé 1590-ből.¹³⁵ 1613-ban Grobnik előtt fölépítették még a Szentháromság-templomot, tehát ugyanabban az évben, amikor kirobbant a Čikulin és VI. Zrínyi Miklós közötti éles konfliktus, mely egészen a Zrínyiek vereségéig húzódott. A kis templomnak három oltára van, az alacsony kis kő harangtoronyban három harang lakik, a másodikat 1571-ben öntötték.¹³⁶ Belgrádon 1611-ben Mikula Mužević plébános jóvoltából épült a Havas Boldogasszony-templom, később átépítéséhez is hozzáfogtak.¹³⁷ A Péter-Pál-templomban lábmosás-ábrázolás található ifj. Jacopo Palmától, a gazdag berendezés pedig részben a 16. század második feléből származik.¹³⁸

Vinodolban tehát bővítették a templomokat, a földbirtokos pedig nem avatkozott be a nép hitéletébe. Ám amint szóba kerültek a katolikus egyháznak juttatandó adományok és adók, mindjárt kiderült, hogy a papság panaszai nem találtak meghallgatásra, IV. György éveken keresztül nem vett tudomást a katolikus egyház követeléseiről, panaszairól. Ugyanakkor a vinodoli birtokok adóbevételeinek és jövedelmeinek 1593-as jegyzéke szerint a papokat mégis-

csak mentesítették a birtokosnak járó adó alól. Úgy tűnik, hagyományos engedményről van itt szó, ám a birtokosnak minden alkalommal újra jóvá kellett azt hagynia. 1593-ban Bakarban mentesült az évi rendes adó alól: Grga plébános, a Szent Luca rendház, Starčić és Tounac plébános, valamint még néhány tisztviselő és kiérdemesült személy. Grobnikon fölmentették Stipan Sandrić plébánost, aki egyben porkoláb s ugyanazon évben Grobnik intézője is volt. Drivenikben úgyszintén mentességet kapott a plébános, Grižanében Barić és Lovrenac plébános, Bribirben pedig a Szent Péter-templom.¹³⁹ Ezenkívül a még protestáns Zrínyiek 1602-ben mentesítették a „görög és belgrádi káptalant” a boradó alól, „hogy attól nyugodtak legyenek, mint ahogy többi vinodoli papjaink, és ezt azért rendeltük így, mert előbb bírták ezt az előjogot, mint hogy szőlőik lettek volna...”¹⁴⁰

Mint említettem, IV. György fiai különböző hatásokra áttértek a katolicizmusra. V. György idejében az örökös tartományok nemességének nagy része, mint ahogy az újra fölemelkedő magyarországi nemesi családok is, fől sorakozott a kemény ellenreformációt indító Habsburgok mögött. Már maga a tény, hogy a dinasztia immár határozottabban föl tudott lépni hitbéli kérdésekben, bizonyítja, hogy megváltozott a térség fölötti, eddig gyakran csak névleges fennhatóságuk. Az áttérést célzó kényszer az örökös tartományokban az 1580-as évektől egyre erősödött, végül a protestánsokat kiűzték, rengeteg család pedig áttért. Ennek hatásaként a köznemesség Magyarországon úgyszintén közeledett az udvarhoz, és mind nagyobb számban katolizált, hivatali karriereket érve el ezáltal, és közben megváltoztatva az erőviszonyokat. 1624-ben a senj-modruši püspök, Ivan Agalić egyházmegyei zsinatot hívott össze a Zrínyi-birtok Bribirbe, s ezen sok más pap között a trsati ferences, Franjo Glavinic is

részt vett. Szó volt a már kifogyott glagolita liturgikus könyvek újrajtomásáról is. Agalić és Ivan Mrnavić Tomkó (Marnavics Tomkó János) boszniai püspök vállalták magukra az ügy előmozdítását VIII. Orbán pápánál; a feladattal végül Glavinicet bízták meg.¹⁴¹

A Zrínyiek és egyáltalán a nemesség protestantizmusát nem kell annyira ellentmondásosnak tekintenünk, mert a család láthatólag az adott birtokhelyzetnek megfelelően alakította valláspolitikáját. Különösen óvatosan kell kezelnünk az ellentétes tanítás olyan korabeli egyoldalú minősítéseit, mint téves, istentelen, eretnek, vészhozó stb., melyet mindkét oldal hangoztatott, s melyek a problémának csak egy szűk vetületére összpontosítanak, azt sugallva, hogy a birtokosnak kizárólag a tanterjesztése volt fontos. Az oszmánokkal folytatott állandó háború közepette a határvidék nemességének mégiscsak fontosabb volt, hogy anyagilag és katonailag önálló sodjon, és természetesen, hogy helyzete biztos legyen birtokain és jobbággyai között. Egy bölcs birtokos – és a Zrínyiek azok voltak –, nem erőltetett volna olyasmit parasztjaira, ami ellenálláshoz vezetett volna, mert amúgy is kevés volt az úrbéres jobbágy, sok a pusztá föld. Megengedhetetlenek lettek volna az újabb veszteségek és forrongások, az üresen álló területek benépesítésére irányuló erőfeszítések mellett ilyen hibát semmiképpen nem követtek volna el. A határvidéki Zrínyi-birtokok népességének, a sok esetben újonnan bevándorolt vagy betelepített ortodoxoknak a szellemi élete külön kutatás tárgya lehet. György minden bizonytalansággal föl tudta mérni, hogyan segítheti a változásokat, fiai pedig, a korral teljes összhangban, az erősebb vonulathoz, a katolicizmushoz csatlakoztak.

JEGYZETEK

- ¹ A Zrínyi család terebélyesedéséről részletesebben lásd: Nataša ŠTEFANEC, *Heretik Njegovja Veličanstva: Povijest o Jurju IV. Zrinskom i njegovu rodu*, Zagreb, 2001, 19–40. A 16. századi birtokállomány térképe a 20. oldalon található.
- ² 1552-ben az oszmánok kiterjedt rablóhadjáratot hajtottak végre Prodavčićól Varasdíg, és fölértek a Kőrös és Vrbovec közti vidéket. Ezzel készítettek elő Csázma és Verőce elfoglalását. Ivan Lenković indítványozta Rakovec és Vrbovec megerősítését. Az 1554-ben bekövetkezett pestisjárvány tovább nehezítette a helyzetet. 1557-ben Erdődy mint bán, de azért is, hogy birtokosként nagyobb mértékben legyen jelen a Horvát–Szlavón Királyságban, magyarországi birtokait elcserélte a Zrínyiek tulajdonában levő Medvedgradért, Rakovecért és Vrbovecért. Ld. Milan KRUHEK, *Vrbovec, vrboveci kaštel i njegovo mjesto u sustavu krajiške granične obrane – Vrbovec u prošlosti i sadašnjosti*, ur. Branka ČEŽEĆ, Vrbovec, 1995, 7–25, különösen: 13–15.
- ³ 1613-ban, VI. Miklós és V. György idejében a magyarországi birtokokat a Muraköz kivételével ismét elcserélik az Erdődyekkel a Szlavón Királyságban fekvő korábbi birtokokért.
- ⁴ A Zrínyiek házassági kapcsolatairól részletesebben lásd: ŠTEFANEC, 2001, 116–131.
- ⁵ Uo.
- ⁶ Ferdo ŠIŠTIĆ, *Dva ljetopisa XVII. vijeka*, Starine JAZU XXXVI, 1918, 353–389, különösen: 363.
- ⁷ A zágrábi Horvát Állami Levéltárban csak néhány levele található. A Zrínyi család levéltára (4. doboz) két levelét őrzi 135-ös és 136-os szám alatt, valamint több adalek van róla a Čikulini Sermage-család levéltárában. Egy sor információ található még a legkülönbözőbb helyeken elszórvá, ezért a további kutatás és rendszerezés föltétlenül szükséges.
- ⁸ Lásd az alábbi gazdag forráskiadványt: Emil LASZOWSKI, *Izbor isprava velikih feuda Zrinskih i Frankopana: Grada za gospodarsku povijest Hrvatske u XVI. i XVII. stoljeću*, I, Zagreb, 1951, 54 és a megelőző oldalak is.
- ⁹ LASZOWSKI, 1951, 25.
- ¹⁰ Radoslav LOPAŠIĆ, *Hrvatski urbari – Urbaria lingua Croatica conscripta*, Zagreb, 1894, 206–207. Laszowski szerint Čikulini kifizette Miklós némely kereskedelmi tartozásait, és az ennek fejében 1612-ben elzálogította neki Grobnikot. Még ugyanabban az évben meglátogatta, károkat okozott neki, elvitt sok ingóságot, és így kezdődött el egy évtizedekig húzódos pereskedés. Emil LASZOWSKI, *Gorski kotar i Vinodol: Dio državine knezova Frankopana i Zrinskih*, Zagreb, 1923, 82–83. Erről a perrel egyébként átfogó és gazdag anyag létezik egy sor momentummal VI. Miklós életéből, melyről amúgy is több forrás maradt fenn, mint György bátyjéről.
- ¹¹ Emil LASZOWSKI, *Grad Ozalj i njegova okolina: Mjestopisne i povijesne crtice*, Zagreb-ozalj, 1993, 61–62.
- ¹² Az elzálogosítással kapcsolatos számos dokumentum: LASZOWSKI, 1951, 24–71; LOPAŠIĆ, 1894, 206–207.
- ¹³ LOPAŠIĆ, 1894, 206–207; forrása: Neoreg. acta, fasc. 318, br. 43.
- ¹⁴ LOPAŠIĆ, 1894, 237.
- ¹⁵ LASZOWSKI, 1923, 187.
- ¹⁶ Horvát Állami Levéltár, Zágráb (a továbbiakban: HDA). A Čikulini Sermage család levéltára. 44. 2.21. doboz. Némileg más-hogyan adja elő LASZOWSKI, 1923, 202, kinek forrása: *A Sermage-család levéltára*, II, 123.
- ¹⁷ LASZOWSKI, 1993, 61–62.
- ¹⁸ A mai Gradistyén fekvő egykori Zrínyi-birtokok 16. századi benépesítéséről lásd: ŠTEFANEC, 2001, 41–46.
- ¹⁹ ŠTEFANEC, 2001, 41–46. György 1590-ben a Brod alá tartozó Gornji és Donji Moravica területén telepített le bizonyos „szlovéneket a krajnai Kostelből”. Azt, hogy vonzó vidékről volt szó, jelzi, hogy az ogulini kapitány, Frangepán Farkas kezdte elvitatni a Zrínyiek birtokjogát a brodi uradalom fölött, és az Oszmán Birodalomból vlahokot hozott. Ezek fosztogatni kezdték a környéket, és V. György halála után annyira féltelenné váltak, hogy Péter és Miklós gyámjai tiltakoztak a bűntettek ellen. LASZOWSKI, 1923, 30–31.
- ²⁰ IV. György életének e szakaszához lásd: ŠTEFANEC, 2001, 46–51.
- ²¹ LOPAŠIĆ, 1894, 167, 170, 181, 183.
- ²² A Zrínyi-birtokok gazdasági szerveződésének erről a területéről részletesebben lásd: ŠTEFANEC, 2001, 157–178. Ezen kívül lásd még: Othmar PICHL, *Der „Dreissigst im Windischland” Organisation und Ertrag des ungarischen Aussenhandelszells in Oberlawonien im 16. Jahrhundert – Im Lebensraum der Grenze*, Graz, 1971, 155–176; Josip ADAMČEK, *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV. do kraja XVII. stoljeća*, Zagreb, 1980, passim.
- ²³ HDA Arhiv obitelji Čikulini Sermage. 44. doboz I.1, 1.3; LASZOWSKI, 1923, 140.
- ²⁴ LASZOWSKI, 1923, 138.
- ²⁵ Berislav ŠEBEŠIĆ, *Knezovi Zrinski i Frankopani te njihova rudarska poduzetništva*, Rudarsko-geološko-naftni zbornik, 10, (1998), 121–129, különösen: 123, 127.
- ²⁶ ŠEBEŠIĆ, 1998, 123.
- ²⁷ 1651-ben Zrínyi Péter Čabarban vasolvasztót épített, és Szászországból hozott bányászokkal a Grobnik fölötti hegyekben is bányászott rézet, vasat és aranyat. 1641-ben Zrínyi Miklósnak Ličen voltak bányái. LASZOWSKI, 1923, 46–47, 64.
- ²⁸ ŠTEFANEC, 2001, 112–113.

²⁹ LASZOWSKI, 1923, 137.

³⁰ Bécsi Kriegsarchiv Croatica, 1582, jún., 49; 1582, szept., 5.

³¹ LASZOWSKI, 1923, 140.

³² A Zrínyi-birtok Buccari és a Habsburg-birtok Rijeka közötti vetélkedésről, különösen a sókereskedésben, lásd: Bécs, Haus-, Hof- und Staatsarchiv. Innerösterreichische Akten. Triest-Istrien. 1564–1657. Specialia. Fasc. 3. Fol. 14–40.

³³ Babonožić, Desić, Dešpotović, Gusić, Hodković, Janković, Križanić, Mogorić, Oršić, Vojnović srb. LOPAŠIĆ, 1894, 206.

³⁴ Bécs Kriegsarchiv. Windica, 1580. apr. 17; Windica, 1581. aug. 9.

³⁵ PÁLFFY Géza, *Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században*, Történelmi Szemle, 1997/2, 269.

³⁶ Uo. 279.

³⁷ Zvonimir BARTOLIĆ, *Hrvatska tiskara u Nedelištu u doba Zrinskih = Nedelište ur. Josip BUTURAC, Nedelište*, 1993, 191–206, különösen: 193. Ld. még: Zvonimir BARTOLIĆ, *Sjevernohrvatske teme*, Čakovec, 1980, 5–24, különösen: 8.

³⁸ Josip ADAMČEK, *Sukobi grada Varaždina i varaždinske vlastele u XVI. i XVII. stoljeću = Varaždinski zbornik: Zbornik radova za znenstvenog skupa održanog u Varaždinu od 1. do 3. listopada 1981. godine povodom obilježavanja 800. godišnjice grada, Varaždin*, 1983, 235–239. Az Erdődyek 1607-től 1845-ig Varasd megye örökös főispánjai voltak, Varasd megyei nemességük jogán. *Zupanija varaždinska*. Varaždin, 1995.

³⁹ LASZOWSKI, 1951, 19–20, 24, 33, 36, 37, 49, 50, 51, 53.

⁴⁰ Godina 1609, 1611, 1617, 1618, 1621, 1622 és 1624. LASZOWSKI, 1951, 31, 42, 54, 56, 60, 61, 69.

⁴¹ LASZOWSKI, 1951, 26, 60.

⁴² Címei felsorolva: LASZOWSKI, 1951, 54, 68, 71.

⁴³ LOPAŠIĆ, 1894, 183.

⁴⁴ Vjekoslav KLAIĆ, *Zrinski i Frankopani = Posljednji Zrinski i Frankopani*, Zagreb, 1908, 6.

⁴⁵ 1622-ben elhatározottott, hogy minden főúr, főpap és nemes készüljön a háborúra, a falusi házak pedig minden kémény után adjanak egy gyalogot, és minden négy után egy lovaszt a nemes költségén. Ivan KUKUJEVIĆ SAKCINSKI, *Borba Hrvatah u tridesetoljtnom ratu*, Arkiv za povjestnicu jugoslavensku, XII, (1875), 1–47, 8.

⁴⁶ Vladimír KALŠAN, *Zrinski u Međimurju (1546-1691)*, Čakovec, 1995.

⁴⁷ 1626. március 25-én, Csáktornynán keltezett levél. HDA Čikulini Sermage család levéltára. 79. 9. 17.

⁴⁸ KUKUJEVIĆ SAKCINSKI, 1875, 10–11.

⁴⁹ I. A. FESSLER, *Die Geschichten der Ungern und ihrer Landsassen: Die Ungern unter Königen aus der Österreich-Ernestinischen Linie*, Leipzig, 1824, 598.

⁵⁰ A nemesi státus elnyerésének útjairól lásd például M. L. BUSH, *Rich Noble, Poor Noble*, Manchester, 1988, 59–82; Jonathan DEWALD, *The European Nobility, 1400–1800*, Cambridge, 1996, 36–40.

⁵¹ FESSLER, 1824, 161.

⁵² Vjekoslav Klaić kétféle magyarázatot ad. György talán az 1571 áprilisában megölt kanizsai kapitánynak, Thury Györgynek az egész keresztény oldal rendkívül megrázó halálát akarta megbosszulni, másrészt talán a keresztények 1571. októberi lepantói győzelme is lelkesítette. Vjekoslav KLAIĆ, *Povijest Hrvatske*, 5, Zagreb, 1982; D. VERESS Csaba, *Várak a Balaton körül*, Budapest, 1996, 119–123. Ez utóbbi föltételezéssel kapcsolatban megjegyeznénk, hogy erről a győzelemről sokat beszéltek, és György ebben az időben saját velencei és tengermelléki embereitől rendszeresen értesült a velenceiek és az oszmánok tengeri háborújáról. 1571 októberre és decemberre között Ozaljból igen lelkesen tudósított Batthyány Boldizsár a friss eseményekről. Magyar Országos Levéltár (MOL) P 1314 No. 53579, 53580, 53581, 53582.

⁵³ KLAIĆ, 1982, 353–354.

⁵⁴ MOL P 1314 No. 53583, 53584, 53585.

⁵⁵ Nataša ŠTEFANEC, *Diet in Bruck an der Mur (1578) and the Estates on the Croatian, Slavonian and Kanisian Military Border*, PhD thesis, Budapest, 2004, 369–370.

⁵⁶ IV. Györgynek az ezen a határszakaszon folytatott tevékenységéről lásd: ŠTEFANEC, 2001, 84–111.

⁵⁷ György, aki feszülten figyelte a sziszeki összecsapásokat, 1593 augusztusában érkezett a harctérre, amikor a keresztény erők éppen Petrinjára indultak. A sátrában tartott megbeszélésen Auersperg, Grasswein, Bakač, Eggenberg stb. vett részt. Dane GRUBER, *Borba Hrvata sa Turci od pada Sigeta do mira Žitva-Doročkoga*, 1566-1606, Zagreb, 1879, 100–110. A sziszeki eseményekhez lásd még az alábbi kitűnő forráskiadványt: Sisak u obrani od Turaka: Izbor građe 1543–1597, ur. Josip KOLANOVIC, Zagreb, 1993. A sziszeki oszmán erőfeszítések megítélése György részéről: Bécs Kriegsarchiv. Alte Feldakten. 1592-5-10b.

⁵⁸ A VI. Miklós és felesége, Nádasdy Anna gyakori luxusrendeléseit tartalmazó levelek sorát lásd: LASZOWSKI, 1951, 28-71.

⁵⁹ HDA Čikulini Sermage család levéltára 79. 3.6. (1609. november 17, Pozsony.)

⁶⁰ A nemesi státusok, jogok és kiváltságok európai összehasonlítása: BUSH, 1988.

⁶¹ DAMJANOV, 2000, 200–233.

- ⁶² „1584. 16. 8-bris. *Insani ferians scire cursus secundus dabit. Nicolaus Comes de Zrinio supr. Dedit coronatum*”. VERESS Endre, *A páduai egyetem magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai (1264–1864) – Matricula et acta Hungarorum in universitatibus Italiae studentium*, I, 1264–1864, Kolozsvár, 1915.
- ⁶³ VII. Zrínyi Miklós utazásáról lásd: Erzsébet KIRÁLY – Sándor Kovács, *Rimski vodič Zrinskoga* = Jadranka DAMJANOV (ur.), *Zrinski i Europa*, Zagreb, 2000, 314–346.
- ⁶⁴ BARTOLIĆ, 1980, 14.
- ⁶⁵ Anđela HORVAT, *Između gotike i baroka: Umjetnost kontinentalnog dijela Hrvatske od oko 1500. do oko 1700.* Zagreb, 1975, 77–78.
- ⁶⁶ LASZOWSKI, 1993.
- ⁶⁷ A. HORVAT, 1975, 224.
- ⁶⁸ A. HORVAT, 1975, 241.
- ⁶⁹ A. HORVAT, 1975, 242. Légrád kiépítéséről számos, főntebb hivatkozott forrás is tanúskodik.
- ⁷⁰ Radmila MATJEVIĆ, *Arhitektura u Vinodolu = Prošlost i baština Vinodola*, Zagreb, 1988, 67–79, különösen: 74.
- ⁷¹ *Enciklopedija likovnih umjetnosti* (a továbbiakban: ELU) 2, 473; *Crikvenica: Territorio del comune*, Zagreb–Crikvenica, 1987, 67; LASZOWSKI, 1923, 182.
- ⁷² LASZOWSKI, 1923, 26–29; 30.
- ⁷³ HDA Čikulini Sermage család levéltára 44. 3.2.; LASZOWSKI, Emil, *Urbar vinodolskih imanja knezova Zrinskih*, Zagreb, 1915, 11.
- ⁷⁴ LASZOWSKI, 1923, 59, 62; LASZOWSKI, 1915, 40.
- ⁷⁵ A. HORVAT, 1975, 76.
- ⁷⁶ Anđela HORVAT, *Spomenici arhitekture i likovnih umjetnosti u Medijurju*, Zagreb, 1956, 33; *Medimurje-zupanijski vodič*, Čakovec, 1993, 133.
- ⁷⁷ LOPAŠIĆ, 1894, 170.
- ⁷⁸ A határvidéki erődítmény állapotáról lásd: *Veit von Halle* = KRUHEK, 1995, 15–16.
- ⁷⁹ KRUHEK, 1995, 17–19.
- ⁸⁰ V. KLAJČ, 1982, 684.
- ⁸¹ Zvonimir Bartolić, Borsá Gedeon, Franjo Bučar, Neven Budak, Franjo Fancev, Kresimir Georgijević Alojz Jembrih, Ivan Kostrenčić, Mijo Mirković, Szabó Károly.
- ⁸² Rudolf apjától, az ismert bécsi nyomdászról, Rafaltól tanulta a mesterséget. Rafael, korábbi nevén Skreutsky, lengyel nemes volt, Zürichben és Németalföldön élt, különböző nyomdáknál dolgozott. Rudolf Zürichben született, majd 1555/1556-ban mindkettőn Bécsbe mentek, ahol Rafael császművészt saját nyomdát alapított. 1562-ben Rudolfot elűzték Bécsből, nyomdáját előbb Debrecenbe, majd Nagyváradra vitte. 1566/67-ben átköltözött Gyulafehérvárra, ekkortól nem tudunk róla semmit. Josef BENZING, *Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet*, Wiesbaden, 1963, 455–456; GULYÁS PÁL, *Die Wiener Buchdrucker Rafael Hoffhalter und sein Sohn in Ungarn*, Gutenberg Jahrbuch, 1930, 198–204.
- ⁸³ Rudolf 1567-től 1570-ig Nagyváradon dolgozott. 1571 szeptemberében elhagyta Erdélyt, Borsá szerint Lendvára ment, de csak 1573-ban. A két időpont közötti tevékenysége még nem tisztázott. Gedeon BORSÁ, *Rudolphus Hoffhalters Typographie in der Gegend von Mur und Drau (1573–1574)*, Vjesnik bibliotekara Hrvatske, 1–2, (1968), 26–34, különösen: 28.
- ⁸⁴ MOL P 1314 No. 53571, 53572.
- ⁸⁵ BORSÁ, 1968, 27.
- ⁸⁶ Bučar feltételezi, hogy Primož Trubart is Rafael látta el glagolita betűkkel. Franjo BUČAR, *Širenje reformacije u Hrvatskoj i Slavoniji*, Vjesnik kr. hrvatsko-slavon.-dalm. zemaljskog arhiva, II (1900), 207.
- ⁸⁷ Pergošić hamar varasdi jegyző lett, ám keveset tudunk róla. 1592-ben halt meg, nő volt, de utód nélkül. Valent PUTANEC feltárta az ismert jogással, Kitonics Jánossal, a *Decretum* egy példányának tulajdonosával apolt kapcsolatát. Valent PUTANEC, *Kajkavski pisac Ivan Pergošić kao Varaždinač = Varaždinski zbornik*, Varaždin, 1983, 333–337.
- ⁸⁸ Kresimir GEORGJEVIĆ, *Hrvatska književnost od XVI. do XVII. stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni*, Zagreb, 1969, 45–47; Bartolić rámutat Pergošić és György ismerettségére, és áttekinti a Pergošić-féle *Decretum* addigi nyelvi elemzésének eredményeit. Zvonimir BARTOLIĆ, *Nedelisće – staro hrvatsko književno središte* = Josip BUTURAC (gl.-ur.), *Nedelisće*, 1993, 210–227, különösen: 211–214.
- ⁸⁹ Ez utóbbi adator közli: GEORGJEVIĆ, 1969, 45.
- ⁹⁰ Teljesen logikusan így gondolják: GEORGJEVIĆ, 1969, 48 és BARTOLIĆ, *Nedelisće*, 1993, 197–198.
- ⁹¹ A mű pontos címe: *Decretum koterogaje Verbewczy István diachki popiszal poterdiŕhaie Laslou katerie za Mathiassem Kralbilzeuse Ghospode i Plemenitih hoteniem koteri pod Wugherske Corune ladanie slisse. Od Ivana Pergossicha na Szlouienski jeziki obermien. Stampalite te decretum Rudolphus Hoffhalter, Nedelisće, 1574.* A fennmaradt példányt Budapesten őrzik: Országos Széchényi Könyvtár, RMK II/136.

- ⁹² A fordítói munka feltehetően Hoffhalter érkezése előtt, talán már évvel korábban megkezdődött. BARTOLIĆ, 1993, 196. Van olyan nézet, hogy utazó, nem pedig állandó nedešcei nyomdáról volt szó, ezt elsőként F. Fancev fogalmazta meg.
- ⁹³ 1574-ben a Zrínyi-tesztvérek és Frangepán István megbízottakat küldtek az összes vinodoli birtok és város ellenőrzésére. Akkor írtatták át Frangepán Bernát 1524-es, Mihály Grandić deáknak küldött utasításait, hogy a „régii és szakadozott hátrýákról” mentsek át a bakari és grobniki törvényeket. LASZOWSKI, 1915, 4. Felülvizsgálták mind az urbáriumokat, mind a törvényeket, és így 1605-ben összegyűjtöttek és átirakt egy sor úrbéri megállapodást (Grobnik, Hreljin, Drivenik, Grižane és Bribir). LASZOWSKI, 1915.
- ⁹⁴ 1573-ban Hoffhalter utasításra kinyomtatta Mihajlo Bučić három kálvínista munkáját is, ám ezekből egyik sem maradt fenn. Bučić szülei katolikusok voltak, két rokona ráadásul pap volt Zágrábban. Kezdetben lelkes volt a Zágráb melletti Stenjeacon, de összekülönbözött Franjo Tahival, és ártment a Muraközbe, ahol György helyet biztosított neki Belicán. Bučić könyveinek bibliográfiai adatait ld: SZABÓ Károly (szerk.), *Régi Magyar Könyvtár*, II, Budapest, 1885.133–135.
- ⁹⁵ Ismeretes, hogy Bučićot eretnekiség vádjával elítélték, és a Draskovics György által felügyelt, 1574. márciusi zágrábi egyházmegegyei zsinat kiközösítette. Rudolf HORVAT, *Poviest Medijurja*, Zagreb, 1944, 63–64.
- ⁹⁶ Mannel Ungnád urachi nyomdájában dolgozott, majd 1562-ben Ljubljánába ment, ahol könyvkereskedést nyitott. Kapcsolatba került Juraj Dalmatinnal, és annak hatására nyomdaalapításba fogott. A krajnai méltóságok először megtagadták a támogatást, ám Dalmatin támogatóinak segítségével még ugyanazon évben, 1575-ben sikerült szándékát valóra váltani, és kinyomtatni az első művet, Dalmatin egy művének fordítását. Am 1580-ban Krajnában és Karinthiában megindult az ellenreformáció, és Károly könyvtelenül a protestáns nyomdákra támadt, Dalmatin protestáns Bibliájának fordítását is megakadályozta. JEMBRIH, 1981, 70–84.
- ⁹⁷ Mannel varasdi korszakának is megvolt a tetőpontja, habár a karolikus hatóságok rosszállással fogadták. R. HORVAT, 1944, 64. Alojz Jembrih négy, Varasdon nyomtatott könyvet nevez meg: egy Pergošić-művet (*Praefationes et epistolae Dedicatariae* ..., mely 1587-ben jelent meg), egyet Blaž Škrinjarićtól (1587) és kettő Antun Vramectől (1586).
- ⁹⁸ Vramec rövid életrajzát lásd: JEMBRIH, 1981, 242–245.
- ⁹⁹ Antol VRAMCZE, *Kronika vezda znovich zpravliena Kratka Szlouenzkim izikom po D. Antolu Pope Vramec Kanouniku Zagrebchkom*, Ljubljana; Vjekoslav KLAJČ, *Antonij Vramec: Kronika*, Zagreb, 1908, XVIII.
- ¹⁰⁰ György birtokairól ismét Németújvárra ment, ahol 1597-ig tartózkodott, utána pedig élete végéig Nádasdnyál (Sárvár, Sopronkeresztúr). Manlius életrajzi adatainak forrása: SEMMELWEIS, Karl, *Der Buchdruck auf dem Gebiete des Burgenlandes bis zu Beginn des 19. Jahrhunderts (1582–1823)*, Eisenstadt, 1972, 7–15.
- ¹⁰¹ A tudósítás aláírása: „Erhard Pöckhl, des ... Herrn Georgen Grafen von Serin, etc. Secretarius”, ajánlása pedig: „Dem Erbarn vnd wolgeachten Hansen Mannel Buchdrucker zu Eberaw, Meinem günstigen Herrn vnd guetten Freund”. APPONYI, Alexander (hrg.), *Ungarn betreffende im Auslande gedruckte Bücher und Flugschriften XV. und XVI. Jahrhundert*, Neue Sammlung I., Band III., München, 1925, 303. Semmelweis minden ismert, Manlius által a Gradistyén nyomtatott könyv bibliográfiai adatait megadja. SEMMELWEIS, 1972, Bt. 18.
- ¹⁰² APPONYI, III, 1925, 303. Apponyi idézi a mű gradaci, Hans Schmidt általi kiadásának előszavát: „*Neue zeitung auß Vngern, auch gründlicher vnd warhaffter bericht: Welcher massen der Saswar Bascha von Siget, sambt andern dreyen Beegen den 9. Augusti dises 1587. Jahrs, ober die fünff Tausendt starck herauß gefallen, vnd bey Sibentzehen Dörffer verbrennet vnd verheret, auch ein guete anzal Christen auffgehebt, gefenglichen mit sich geführt, aber in jrem zu ruck ziehen bey Sarkan Zigetbe, vngefahr zwo Meyl wegs von Kanischa, von den vnsern angetroffen, vnd yer mitels Göttlicher hülf Ritterlichen seind erlegt worden, mit allen circumstantijs auff fleissigst beschriben. Erstlich Gedruckt zu Eberaw in Vngern, jetzt aber nachgedruckt zu Gratz, durch Hansen Schmidt. Anno M. D. LXXXVII.*” APPONYI, III, 1925, 302–303.
- ¹⁰³ Fridericus LATOMUS Fridericus, *Victoria Sarkanzigetana quae illustribus et magnificis dominis, belli ducibus, Georgio Comiti Zrinio in Zakaturn etc. praesidiu Canisiensis Generali ... (Országos Széchényi Könyvtár. Röpl. 337; RMK III. 1518).* A művet Zrinka Blažević írta át és fordította le, kritikai kiadásban megjelent mint a Heretik Njegova Velicanstva. ŠTEFANEC, 2001 című munka melléklete (261–295.)
- ¹⁰⁴ Az említett *Muster Lista* tartalmazta a szlavón határon fizetett több, mint 1800 katonára kereszt- és családi nevé, státusát, a parancsnokokkal együtt. Graz Steiermärkisches Landesarchiv. La. A. Antiquum XIV. Militaria 1577/2. Schube 48. 1577-VIII-24-Varasdin. Az alábbi dokumentumról van szó: *Khriegsstatt vnd Muster Register alles Khriegswesens Zu Roß vnd Fußß, So an den Windischen grainizen wiert gehalten ...* Statisztikai földmunka után a dokumentumot külön ismertetni fogom.
- ¹⁰⁵ *Chronologia. Der Historische beschreibung aller Kriegespörungen vnd belägerungen ... zusammen verfast vnd beschrieben Durch Hieronymum Ortelium Augustanum ...* Nürnberg Bey Johann Sibmacher etc. MDCIII, 177–178. A könyv végén regiszter is van, illetve még egy évvel folytatódik, ezt Christoff Lochner nyomtatta 1604-ben, Johann Sibmacher kiadásában.
- ¹⁰⁶ *KRONIKA ALITI SZPOMENEK VSZEGA SZVETA VEKOV Na tri dele razdelyen Kojey pervi je Od pochetka Szveta do narodynya Kristussevoğa ... do leta 1762. SZLOSEN I NA PERVO DAN po jednom Masniku iz Tovarustva JESUSSEVOGA Z-SZTROSKOM FERENCA ZERAUSCHEG KNIGOVESCZA vu Zagrebu. Pri Cajetanu Ferenczu Härl, prislavnoğa Orszaga Horvatzkoga szlovo pritszkavcu, 168-169.*

- ¹⁰⁷ SEMMELWEIS, 1972, Br. 17–42.
- ¹⁰⁸ Nikolaus BENCICS, *Die Anfänge des religiösen Lebens und die Reformation im Leben der burgenländischen Kroaten* = Stefan GEOSITS, *Die Burgenländischen Kroaten im Wandel der Zeiten*, Wien, 1986, 57.
- ¹⁰⁹ ŠTEFANEC, 2001, 194–196.
- ¹¹⁰ Cherubin SEAVIĆ, *Neoteta baština = Posljednji Zrinski i Frankopani*, 1908, 193.
- ¹¹¹ Az eseményt az egyik résztvevő, Mustafa Selaniki írta le.
- ¹¹² GEORGIJEVIĆ, 1969, 40–42.
- ¹¹³ 1866-ban például H. C. G. STIER Colbergben megjelentetett egy Szigetváci Zrínyi Miklós emlékének szentelt könyvecskét, melyben szerepel egy, a vitéz grófról szóló 16. századi német népének is. Benne van az ostrom története, mely először 1568-ban jelent meg Bécsben, valamint Sziget elstének Abraham Hosman-féle 1617-es magdeburgi földolgozása. Ma is föllelhetők még hasonló tartalmú gradistyei népdalok, melyeket Fran KURELAC gyűjtött össze.
- ¹¹⁴ *Zbornik proze ...*, 1972, 81, 83. Pisac odjeljka o Dominku Zlatariću zamjenio je Jurja IV. Zrinskog s Jurjem V.
- ¹¹⁵ *Zbornik proze XVI. i XVII. stoljeća*, ur. Vlatko PAVLETIĆ, Zagreb, 1972, 84.
- ¹¹⁶ A raguzai főesperes, Nikola Zlatarić a levelet beillesztette *Zivotopisi i pjesme velikih slavnikh građana dubrovačkih* című művébe. Értelmezése: LASZOWSKI, 1943, 364–365.
- ¹¹⁷ Idézi PAVLETIĆ, 1972, 85.
- ¹¹⁸ LOPAŠIĆ, 1894, 173. Egy horvát nyelvű levelében V. György magát mint Zreni Giörgi írta alá. HDA, Čikulini Sermage-család levéltára. 79. doboz, 3.6. IV. György a magyar levelekben mint György Zriny tudta magát aláírni.
- ¹¹⁹ HDA, Čikulini Sermage-család levéltára. 79. doboz, 3.6. 1.2.; A levelet sok hibával átírja: LASZOWSKI, 1951, 15–16.
- ¹²⁰ LASZOWSKI, 1951, 21–22.
- ¹²¹ A legteljesebb az alábbi összeállítás: *Popis i procjena dobara (1672–1673): Povijesni spomenici obitelji Zrinskih i Frankopana*, 1, ur. Rajka MODRIĆ, Zagreb, 1974.
- ¹²² A Kupa-menti protestantizmusról lásd: ŠTEFANEC, 2001, 203–211.
- ¹²³ KLAJČ, 1982, 667–668.
- ¹²⁴ A György működéséről való későbbi Bedeković-féle leírások kritikáját lásd: ŠTEFANEC, 2001, 216–221.
- ¹²⁵ *Enciklopedija Jugoslavije*, Vol. 8, Zagreb, 1971, 632.
- ¹²⁶ FESSLER, 1824, 430–431.
- ¹²⁷ FESSLER, 1824, 582, 587.
- ¹²⁸ A. HORVAT, 1975, 75–76; A. HORVAT, 1956, 77.
- ¹²⁹ Az adatok a korábbi gótikus templomra vonatkoznak; ez mintegy húsz méterre állott a maiótól, mely eredetileg kápolnának épült a 18. század közepén, és Lorettói Szűz Mária-templomnak nevezték. A régi parocfínium 1841-ben állt vissza mint *Ecclesiae Sancti Georgii in monte Lopatinecz*. A barokkosított gót Szent Márton-plebániatemplom szentségházán az 1567-es évszám van bevésvé. *Medimurje – županijski vodič*, Čakovec, 1993, 130, 132.
- ¹³⁰ Dragutin FELETAR, *Gotičke freske kraj grobišta Zrinskih = Hrvatski zemljopis*, 3, Koprivnica, 1994, 5.
- ¹³¹ MATEJČIĆ, 1988, 71.
- ¹³² Uo.
- ¹³³ CRIKVENICA, 1987, 57–58; LASZOWSKI, 1923, 192–193. Radmila Matejčić adata szerint Barié a Szent Márton-templomot 1599-ben kezdte építeni, ám ennek gondolatmenetem szempontjából nincs nagy jelentősége. Vö. MATEJČIĆ, 1988, 71.
- ¹³⁴ MATEJČIĆ, 1988, 71.
- ¹³⁵ ELU ŠVEZAK 2, 473; LASZOWSKI, 1923, 68–69. Dragutin HIRC, *Hrvatsko Primorje*, Rijeka, 1996 (1891), 71.
- ¹³⁶ HIRC, 1996, 71. EUL, 2, 473.
- ¹³⁷ MATEJČIĆ, 1988, 71.
- ¹³⁸ CRIKVENICA, 1987, 88; ELU, 1, 499.
- ¹³⁹ HDA, Čikulini Sermage-család levéltára. 44. doboz, 1.1. 1593. évi számadásjegyzék; LASZOWSKI, 1923, 138, 187. Lásd még az 1605-ös urbáriumokat a vinodoli Zrínyi-birtokokon az adózás alól fölmentett világjak és papok összeállításával kapcsolatban. LASZOWSKI, 1915.
- ¹⁴⁰ LASZOWSKI, 1951, 19–20.
- ¹⁴¹ LASZOWSKI, 1923, 225. Radmila Matejčić közli, hogy a belgrádi templomon azokban az években Baštrijan Brnikar szlovén mester dolgozott, és nem zárja ki, hogy az egyházmegyei zsinat kapcsán a bribiri székesegyház átalakítását is a krajnai mesterek végezték el. MATEJČIĆ, 1988, 71.

BITSKEY ISTVÁN

Virtus és poézis Önszemlélet és nemzettudat Zrínyi Miklós műveiben

Szeretlek téged, harcos, hősi költő,
zord hadvezér, te rettegett, te nagy,
ki a tiport magyarság szívböjtő
tartalma, lángja, édes fénye vagy!

(Kosztolányi Dezső: *Zrínyi, a költő*)

Hadvezér és költő? Diplomata és poéta? Líra és politika? Poeta doctus et dux militaris? Könyvtár és fegyvertár egymás tőzsomszédságában? Korszerű poétikai-retorikai műveltségű literátor és kastélya kerítését török fejekkel dekoráló bajvivő? Önnön sorsának apoteózisát eposzi fikcióba transzponáló író és/vagy katonai tapasztalatait gyakorlati és elméleti útmutatásokba foglaló hadtudós? „Felfegyverzett Pallas”, miként Ráttkay György írta róla?

Az ilyenféle kérdések még hosszan sorolhatók lennének, az egymásnak ellentmondani látszó karakterjegyek újabb és újabb párdarabjait lehetne még sorjázni. De vajon miféle értékrend ötvözhetne és rendezhetne harmonikus egységbe a jellemvonások és tevékenységek e sokféleségét egyetlen személyiségben, ugyanazon életműben? – kérdezheti a Zrínyi-hagyomány modern kori értelmezője. Tárgabra vonva a kérdés horizontját: milyen kor s milyen régió volt az, amelyben a penna és a szablya forgatása nem ellentéte, de sokkal inkább kiegészítője volt egymásnak, s amelyben gyakorlat és elmélet, életút és irodalmi szöveg-

Ismeretlen olasz mester: A költő Zrínyi Miklós, 17. sz.

világ, politika és irodalom ennyire összefonódott, s egymást kölcsönösen tápláló impulzusokat keltett életre?

Mint hogy az Arany János által hosszú időre kanonizált Zrínyi-kép a nemzeti kulturális emlékezet szerves részévé vált, érthető módon nemegyszer álltak már az érdeklődés előterében a fenti kérdések. Könyvtárnyi irodalom